

Vanaonu Pärnati MÄLESTUSED

I OSA

Kui minna mööda Haimre teed Märjamaa poolt endisesse Haimre mõisa, siis see on läbi suure kuusemetsa, mida hüütakse Haimre nõmmeks. Kui siis Haimre mõisa juures pöörduda paremale mööda külateed, siis piiravad seda metsa lõuna poolt esite Haimre mõisa väljad, selle järele Aruküla väljad, siis Sõmmeru küla põllud ja viimaks Naistevalla küla põllud. Mets ise aga on täis saladusi. Kes käib mööda selle metsasihte ja jalgteid, näeb seal kuusemetsa all sagedaid sammaldunud kivihunnikuid. Need on põllu kivivared ja ahervared, tummad meie kodumaa raske mineviku tunnistajad. Seal leidub ka kiviaedu ja umme vajunud kraave.

Keegi asjasthuvitatud on Tallinnas põllutöö ministeeriumi arhiivis leidnud rootsiaegse maakaardi, kus praeguse Haimre nõmme kohal on märgitud külad ja talud. See tähendab, et kunagi 17-ndal sajandil ja vististi varem, on seal elanud olnud inimesed ning põldu harinud. Aga siis käisid iseäranis hävitavalt üle Läänemaa aastaid kestvad Rootsi-Poola sõjad, ikaldusaastad, millele kaasnesid hirmus nälg ja taudid. Samad õudsed nähtused kordusid Eestis ka Põhjasõja päevil, mille tagajärjel, nagu öeldakse maanõunik Vrangelli kroonikas “mitmed mõisad ja külad jäid tühjaks ja lagedaks”. Näib, et vähemalt Naistevalla nimelises külas on juba Rootsi ajal elatud, sest selle küla taga nõmme ääres näidatakse veel praegugi kohta kus inimesed on sõja ajal maa sees vilja hoidnud. Naistevalla küla nimi ise paneb mõtlema, et kas sealt on mehed põgenenud või otsa saanud ja naised kunagi küla moodustanud. Sellesse külla kuuluvat Peetri-Oti talu, nagu seda valla kirjades nimetati, hüüti rahva suus Väike-Mõisaks, kuigi ükski vana inimene sellise mõisa olemasolust midagi ei tea. Siiski ülal mainitud maakaardil olevat ta tähendatud. Selle talu majade lähedal on umme vajunud tiik, kus isegi vahel kuival ajal vett on. Selle veelommi serval seisis kaua aega elanikega majake, mida Tiigisaunaks hüüti. Kui otsustada leitud esemete järgi, siis on seal ka viina aetud. On põhjust arvata, et Aruküla pole tekkinud pärast Naistevalla küla, vaid võibolla isegi varem. Tuleb meeles pidada, et mõisad ju rajati sinna kust leiti eest parimat, juba haritavad põllumaad ja “oma maa” inimesed aeti eest ära ja nad pidid asuma kusagile mujale. Ja kui kaugemale oli raskem ümber asuda, siis asuti lähemale, kui maapind selleks vähegi sobiv oli. Ja Aruküla oli just selline küla Haimre “suure mõisa” väljade külje all. Ja kas ei ole ka Sõmmeru ja Naistevalla külade tekkimisele kaasa aidanud “väikese mõisa” rajamine, mille asukoht oli just nende kahe küla vahel?

Meie ema jutu järgi on Aruküla majad kunagi asunud selle seljaku turjal, mille lõunapoolsel küljel asuvad endise Jaagu talu põllud ja põhjapoolsel küljel endise Otsa talu põllud. Siis tolles külas pidid Otsa talu majad olema viimased ja Jaagu talu majad eelviimased, nagu nad praegu on. Selle seljakul on küll ka suuri kivivaresid, mida võib ahervaredeks pidada.

Kunagise Aruküla taga kahe rööbiti oleva seljaku vahel oli madalam ala, mida hüüti uhtapoolseks, sest et seal kevadel ja üldse suurte sadude ajal veed seisis ja läbi voolasid. Ka sinna, tükk maad kunagisest Arukülast metsa poole, tekkis elamu ja põllud kõrgematele kohtadele, sest vett oli palju, esiti kevadel ja vihmasel ajal. Uut asulat nimetati Uhtaks. /Sõna Uhta on vististi pärit põlisest soome-ugri tüvest, sest Uurali mägede lähedal, kus elavad soome-ugri tõugu rahvas, on praegu tähtis linna nimega

Uhta/. Esimene Uhta elamu on tõenäoliselt olnud seal, kus nüüd on rohuaiatagune põld, endise niinimetatud Puusepa heinamaa ja rohuaiava vahel. Rauaräha ja rauatükkide järgi otsustades, mis sellel põllul oleva kivivare ümbruses on leitud (kivivare on nüüd ära koristatud), on seal olnud ka sepapada. Seal lähedal heinamaal näidati meile lastele ka auku, kui endist kaevu aset, kus märjal ajal oli veelgi vett. Niisiis on Uhtale asunud tema parimale põllumaale ja üks esimesi asukaid on ka sepatööd teinud. Kuid vaesus on olnud suur. Päritud jutt räägib, et Uhtalt on keegi valge hobusega mõisas teol käinud ja nii halva välimusega leiba söönud, et teised on öelnud: “Kas sa sööd valge hobuse sitta või?”

Siis on Uhtal tulnud elumuutus. Mingil põhjusel on esimene hurtsik ja ta asukoht maha jäetud ja uus suitsutare on ehitatud sinna, kus praegu tee läheb, Sõmmeru külasse, praeguse elumaja ja küüni vahele. Kõrvalhoonetena tekkisid kaks aita ja loomalaut.

Selle järgi, mis meie vanaema ja ema on rääkinud, on Uhtal olnud peremees nimega Tõnis. Aga see Uhta Tõnis on varakult surnud ja järele jätnud naiste tütardega. Vististi on naisel raske olnud kohustusi mõisa vastu täita, lastega mõisa tegu teha ja talu pidada. Siis on temale Jõeääre külast Värava talust abiks tulnud tema vend Jaan, selle kirja kirjutaja vanaisa. Kuid üks Uhta perenaise tütreid on Lümandu külasse mehele saanud ja Uhta vana perenaine on ise ka tütre juurde elama läinud. Nende sündmuste tagajärjel on siis vanaperenaise vend Jaan Uhtale peremeheks saanud. Nagu meie ema rääkis, on meie vanaisa poissmehena kord päris üksinda Uhtal olnud. See olnud vististi talvel. Et mõisa kohustusi täita, on mõisast talle keegi tüdruk abiks antud, kellega vanaisa reega koju sõitnud. Kuid vanaisa pole selle tüdrukuga abiellunud. Vanaisa naiseks sai tema endise koduküla Jõe ääre Nurga talu peretütar Mari Muld. (Vanaisa perekonna nimi oli Tiits).

Keegi Tiitsude suguseltsist on selle nime tekkimist uurinud ja järgmised andmed saanud. Rootsi ajal on kolm selle perekonnanimega venda Rootsist Eestisse tulnud ja Haimre mõisa nurgelise (seinad moodustavad täisnurga) kivist karjalauda ehitanud. Pärast ehitustöö lõpetamist on neile maad antud Sulukülasse, kus nad on talupidajateks saanud ilma kohustusteta mõisa suhtes. Need olid siis vabad talupojad. Kuid siis on mõis asutanud Suluküla kohale karjamõisa ja osa Suluküla talupoegi ümber asustanud sinna, kus praegu asub Jõeääre küla. Talude nimed aga on jäänud endisteks, mis nad olid Sulukülas - Värava, Jalapere jne. Seda rääkis minule Suluküla Tõngi talu peremees perekonnanimega Tiits, kes pidas end ühe nende kolme venna järglaseks, kes välismaalt tulnud ja kivilauda ehitanud. (Need andmed on vististi saadud kirikuraamatute ja pärimuste järgi).

Siis Uhta uue perenaise kohta ma kuulsin järgmist. Haimre vana kooliõpetaja jutustas, et oma noores põlves tema näinud mõisas väga täiusliku noore naise, kes oli tulnud mõisast vasikat ostma suguloomaks. Ja tema küsimuse peale, et kes see naine on, oli talle vastatud, et see on Uhta perenaine. Ja selle järgi, mis vanaisa välimusest mäletan - ta oli siis 62 aastane, pidi ta ka noormehena olema tugev ja tüse laiaõlgne keskmise kasvuga mees. Nii olid meie vanaisa ja vanaema noores eas ka välispidiselt täie jõulised eluinimesed.

Veel möödunud sajandil, eriti selle esimesel poolel, kuulus kogu maa mõisnikele ja talupojad pidid selle maa eest, millel nad elasid ja mida nad kasutasid, mõisas “tegu tegema”, mõnikord koos hobuse ja veokiga, põllusaagist osa ära andma ja muid kohustusi kandma vastavalt talu suurusele. Selleks otstarbeks olid suuremates taludes “teosulased”, kelle palgaks oli ka lapike maad peremehe maast, nõndanimetatud “teosulase vakamaa”. Ka Uhta karjamaal oli umbes poole hektari suurune metsata maatükk, mille kohta meie ema ütles, et see olnud Uhta teosulase vakamaa.

Tol ajal oli eriti teravili hinnas ja et seda rohkem turustada, püüdsid mõisnikud oma majapidamisi uuendada, et rohkem raha saada ja siis mugavamalt ja uhkemalt elada. Kuid nad hakkasid ära nägema, et teosulaste ja teol käijate ükskõikne töö polnud kuigi tulutoov. Mõisnikud hakkasid tarvitama palgalist tööjõudu, soetama paremaid põllumajanduslikke ehitisi ja nõutama paremaid tööriistu. See kõik nõudis raha, mida aga senine mõisamajapidamine sisse ei toonud. Seepärast hakkasid mõisnikud eriti sajandi teisel poolel teorendi asemel nõudma raharenti ja talupojad muutusid rentnikeks. Kuid et raha korraga rohkem saada, hakkasid mõisnikud ka renditalusid müüma. Oli juhtumeid, et mõisnik ajas minema isegi põlise rentniku, kes ei suutnud või ei tahtnud talu osta, et seda kellelegi teisele müüa.

JOONIS 1

1. Õhtupoolne seljak 2. Suitsutare 3. Aidad 4. Heinamaa. Kevadised veed.
5. Pleekaed (pleegitati lõngu, kuivatati pesu) 6. Tee karjamaale ja põldudele
7. “Põllumägi” (jätmaa) 8. Põllud 9. Laut 10. Kaev 11. “Aasa”
nimeline heinamaa 12. Suunda Uhta maja kõige esimese asukoha poole

Uhta majade asend, kui meie vanaisa Uhtale tuli.

Ka Uhta talu, kui mõisa ääremaa pandi mõisniku poolt müügi alla. Meie vanaisa ja vanaema seisid nüüd valiku ees - kas talust lahkuda või talu osta. Kuid meie vanaisa ja vanaema polnud väetimid inimesed ja muidugi ei raatsinud kodust, kus nad juba olid hakanud elama, lahkuda. Seda enam, et eluks Uhtal oli ka häid eeldusi, kõigepealt kodu juures oleva “aasa” nimelise heinamaa kujul, mida kevadised veed ujutasid ja väetasid, mis andis head ja rohket heina. Hea hein oli aga väga tähtis karjapidamiseks, sest veised olid tol ajal hinnas. Kuigi põllud olid kruusaseljakud, mis kuival ajal ainult äärtel keskmist saaki andsid, siiski uudismaa tegemisega võis metsa alt põllumaad saada. Metsa, niihästi kase- kui kuusemetsa oli külluses ja sellel oli omajagu tähtsust hoonete korrastamisel ja ehitamisel, samuti kütuse suhtes.

Ma ei tea, kui suur oli Uhta talu maa-ala, kui vanaisa ostulepingule allus, sest pärastpoole on selle talu maades muudatusi olnud. Igatahes oli see 50 hektari ümbruses. Oli see kuidas oli, kuid minu ähmase mälestuse järgi mulle näib, et ma poisikesel põlves harjusin kuulma, et Uhta talu maade eest on makstud 6000 rubla. Võib ju küll olla, et see arv on ümmargune ja et see summa täpselt nii suur ei olnud. Vististi tuli esiteks mingisugune summa sisse maksta ja raha laenuks võtta mõisnike pangast. Pisikesena kuulsin juttu “kriidikassa” (krediidikassa) võlast - nimelt rääkis sellest mu isa emale või kellelegi - ja väga võimalik, et ka isa seda veel maksis.

Niisiis meie vanaisa ja vanaema asusid ränka ettevõtet teostama: neil oli laialdane talu töö teha ja talu ostuks vajalik raha hankida. Seda tuleks iseäranis rõhutada arvestades algelisi tööviise ja tööriistu: pahmarehtesid, käsitsi niitu, käsitsi linaharimist, roikaaedu, harksaha kündi, sirpi ...

Ka algasid sagedased voorid Tallinna turule eriti viljaga, ka lihaga ja muu kraamiga. Kes teab, mitu korda oli vanaisa Tallinna turul oma kaubaga aasta jooksul?

Aga näib, et õnneks saadi tööabi ja vististi juba varakult. Selle järele kui Jõeääre Nurga talust kaks vanemat tüdruku olid mehel saanud (teine neid Värava talusse, meie vanaisa vennale) ja nende ema oma täisealise poja Kaarliga ja noorema tütre Maiega üksi jäänud (nende isa oli surnud), ei tulnud nemad meie talu majapidamisega toime. Ja poisikesena ma kuulsin selgesti, et nende ema on isegi vahepeal Märjamaal Kukemaa kõrtsu pidanud ja seega mõisniku kõrtsu rentnik olnud. Aga viimaks on meie vanavanem oma perega ometi tulnud Uhtale oma väimehe ja tütre juurde. Meie vanaisale oli muidugi eriti tähtis noormees Kaarli, kes küll ka vahel mujale on tööle läinud, kuid kelle päriseliseks siiski Uhta jäi. Kaarli oli kujukas näide tervisega inimesest, kes iseseisvalt majapidamisega toime ei tulnud, kuid peremehe juhtimisel võis töötada. Siiski selle järgi, mis ma tema tülikast käitumisest mäletan, ma kahtlen, et ta oli vaimselt päris normaalne. Kõigis oma ebaõnnestumistes elus ta süüdistas teisi, eriti meie vanema. Ka vanaema noorem õde Mai on Uhtal tööabiks olnud, kuid tema sai pärastpoole mehele ja lahkus Uhtalt. Kaarli kõrval on vanaisa ikka veel ka teist sulast pidanud, nii et Kaarli, vanaema vend, oli Uhtal vabadiku olukorras. Minu sündimise ajal ja pärast seda on vanaisa sulaseks olnud Naistevalla küla väikemaapidaja poeg, keda hüüti Karilliks. Mina tema Uhtal olemise aega ei mäleta, kuid pärastises elus ma tundsin teda hästi. Ta oli pikk sale mees hea välimusega, kuid ka käitumise poolest huvitav, sest temal oli huumor ja sõbralikkus kuigi kavalavõitu. Et endast vähe jõukamat, kuid veneusulist naist võtta, on ta tolle aja seaduste järgi pidanud vene usku minema. Vene usu järgi pandud talle aga uus nimi Kirill, kuid rahvas aga hakanud teda Karilliks hüüdma. Vanaisa on temast kui heast töömehest lugu pidanud ja Kirill pole vanaisast halba rääkinud, kui et vanaisa olnud lahe ja püüdnud naljatada ja nad katsunud ka vahel jõudu, kuigi vanaisa oli temast palju vanem. Siiski kord jätnud ta Uhta maha ja läinud tööle mingisuguse karjääri (vist paekivi murdu), et rohkem raha teenida. Seal töötanud venelased ja sealt tulnud ta varsti jälle Uhtale. Vanaema rääkis, et ta läinud ühel päeval pesukööki ja vaata Kirill seisnud seal. Vanaema küsinud siis, et kust ta nüüd tuli ja kus ta oli. Siis Kirill jutustanud, et ta töötanud seal kusagil venelaste hulgas. Töö olnud väga raske ja hüütud ühte puhkus: “iskarei, iskarei” (vene keeles: rutem, ckopeu). Uhtal räägiti sageli veel Karillist ja tuletati meelde ka tema “iskarei”.

Paistab, et töökoormus on Uhtal kõigil ränk olnud. Päikese tõusust kuni ta loojakuni, suvel keskhommiku ja lõuna vaheajaga, on rasket tööd tehtud, silku, leiba ja hapupiima söödud. Vanaisa on püüdnud kogu oma jõuga metsamaast ka paremat põldu juurde teha ja seda esiisade viisil “maakirve” abil.

Ema rääkis, et kevadel seemendamise ajal ja sügiseste kündide ajal, kui tööloomade puhkamise pärast lõunavaheajad pikemad olid, on vanaisa võtnud lõuna ajal, kui sulased ja tüdrukud puhanud, maakirve ja läinud metsaservale, et jälle natuke uudismaad juurde hankida. Nii sai põldu viimaks 12 tessatini ulatuses. Juba vanaisa jättis sellest umbes 2 tessatini kõrgemaid kohti jäätmaadeks. Kuid ülejäänud 10 tessatini oli veel küllalt suur maalahmakas, et seda igal aastal harksahkadega ära künda, mis pidi mõjuma kündjate jalgadele, kätele ja seljale. Ma mäletan veel, et härgadega (kaks härga ühe saha ees) künti ja ka mina sain poisikesel põlves “härja ees” käia. (Härjad käisid paremini vao peal, kui keegi nende eel käis). See on minu esimesi mälestusi, et Kaarli

tuli härgadega kündmast ja päästis härgi ikkest karja õues. Kuid pärastpoole ta kaebas jalgade häda ja tarvitab keppi. Ka vanaema oli jalust vigane oma viimastel eluaastatel. Et ma kuulsin vanaema ütlevat, et tema "väikesed pojad" on maetud Märjamaa "uude" surnuaeda", siis pidi vanaisal ja vanaemal olema olnud vähemalt kolm poega. Poeg Jaan oli saanud 12-aastaseks, käinud ka Haimre vallakoolis ja surnud. Tema on maetud Märjamaa "vanasse" surnuaeda. Võib ju mõelda, et tööriühkimise kõrval oli vähe aega hoolitseda laste eest ja need pidid vara lahkuma. Järele jäi tütar Liisu, meie ema, kes pidi varakult hakkama tööle vanemate kõrval, sest tööd oli palju ja tööabi siiski vähe. Tagajärjeks oli see, et ka tütre Liisu tervis muutus viletsaks. Ta kannatas igasuguste haiguste, eriti peavalude all kogu oma eluaeg, kuigi ta elas vanaks. Vanaisal õnnestus ka saavutada, kuigi mitte kohe, et Uhta talu maad said ühte tükki. Naabritalu Sõerumäe heinamaa, umbes 18 tessatini, olnud kiiluna Uhta maa sees, alates Uhta majade lähedalt, "pleekaia" tagant, kuna Uhta suurem osa heinamaad olnud jälle Sõerumäe majade lähedal ja andnud ka halvema väärtusega heina, Kuid siis olnud Sõerumäel peremeeste – rentnike vahetus (vana rentnik lahkus ja uus tuli asemele) ja meie vanaisa on seda vahetust ja vahetuse aega kasutanud ja mõisas asju ajanud, et Sõerumäe ja Uhta maade vahel olev heinamaa sai jaotatud nõnda, et kumbi pool tuli lähemal oleva talu külge. Selle uuenduse tõttu sai Uhta majadele lähem heinamaa Uhta külge ja õieti mõlema talu maad ühte tükki ehk "ühte krunti", nagu öeldi.

Vanaisa ja vanaema ettevõtlikkuse ja töökuse tulemuseks oli see, et Uhta talu sai uueks ja teiseks. Uudismaa tegemise tagajärjel põllumaa parenes tunduvalt. Osa kruusa jäi söödimaaks ehk "jäädmaaks" ja nende asemele sai metsa alt paremat põllumaad. Ja siis uued hooned. Teoorjuse aegse suitsutare asemele "pleekaia" kohale ehitas vanaisa "äärberi", sindlikatusega korstnaga maja eraldi inimestele - vististi esimese sellise oma ümbruskonnas. Teiseks suuremaks vanaisa ehituseks oli eraldi ruumikas rehemaja kahe rehealusega ja aganikuga. Siis ta ehitas veel kivikatusega karjaköögi: mis oli ka pesuköögi, koos vihtlemise saunaga. Vanaisa tähtsamaks ehituseks oli ka veel paekivist kelder kartuli ja juurvilja hoiuks, mille taolist kusagil ümberkaudu ei olnud. Paekivid tulid aga enamalt kohale vedada Orgita paemurrust. Aga siis lauda suhtes, mille asemele meie isa päevil 1904- ndal ja 1905- ndal aastal uus ehitati ja kahe väikese aida suhtes, mida juba meie ema oli lapsepõlves näinud sellistena, pole teada ehitajat - võib olla, et nad olid olemas juba enne meie vanaisa tulekut Uhtale. Pahnarehtede asemele tõi vanaisa esimesena oma ümbruskonnas rehepeksumasina Tallinnast, Rotermanni ärist. Kuid kuigi muud tööriistad ja töötamise viisid jäid endisteks, siiski kõigi nende uuenduste tõttu sai meie vanaisa kõige eesrindlikumaks peremeheks oma lähimas ümbruses ja kaugemas ümbruses ometi ühe erandina, nagu varsti näeme.

Siis oli Aruküla teistel peremeestel põhjust vaadata meie vanaisa peale. Sest pärastise talumaade planeerimise tõttu, et Uhta talu oli enim planeeritud, said nad oma soised heinamaad veel Uhta talu maade taha ja pidid Uhta talu maadest läbi oma heinamaadele minema. Ka nende karjatänavale, mis enim Uhta maadest läbi läinud sai maade planeerimise tõttu uus asend ja vanaisa pannud igale poole aiad ümber ja väravad ette. Kuid läbikäijad on esialgu neid väravaid võõrastanud, pole neid sulgenud, enimini lõhkunud. Pühapäeva hommikuti suvel, enne kirikusse minekut, on vanaisa ikka võtnud kirve ja käinud väravaid järele vaatamas, sulgemas ja parandamas.

Ja mida oleks veel vanaisa aegsest Uhtast ja tema inimestest vaja rääkida? Tingimata seda, et Uhta inimesed on vististi juba algusest peale Herrnhuti Vennaste koguduse liikumise tähe alla ja Läänemaa "ärkamisest" osa saanud. Meie vanaisa ja vanaema olid Vennaste Koguduse liikmed.

Nad olid hoolsad kirikus käijad ja kui esialgu Märjamaal Vennaste Koguduse palvemaja ei olnud, on nad käinud ka Rapla palvemajas Vennaste Koguduse koosolekutel.

Uhta majade asend vanaisa lahkumisel

1. "Äärberi" 2. Rehemaja 3. Kelder 4. Karjaköök 5. Aidad 6. Kaev
7. Laut 8. "Põllumägi" (jäätmäa) 9. Põllu 10. Läänepoolne seljak 11.
"Aas" 12. Heinamaa 13. Rohiaed 14. Kevadised veed 15. Tee
karjamaale ja põldudele

Uhta "äärberi" plaan

(Meie ema rääkis, et tema olnud 12-aastane, kui nad juba "äärberis" elanud ja ta käinud veel igal päeval vanas majas seda vaatamas. Ema on sündinud 1870. aastal. See tähendab, et "äärberi" on ehitatud enne 1860-ndat aastat)

Eriti usklik on olnud meie vanaema. Meie ema rääkis oma mälestustes, et suvel pühapäeva hommikul tõusnud tema ema väga vara, jätnud kodused tööd teiste hoolde ja vanaisa süngi magama ja läinud jala Raplasse, et sealselt Vennaste Koguduse jumalateenistusest osa võtta. Õhtul hilja koju tulles leidnud ta vanaisa jälle süngis puhkamast. Sellega võis toime tulla ainult tervisega tugev inimene, sest Raplasse on Uhtalt vähemalt ligi 30 kilomeetrit, kuigi mööda otsemaid jalgteid. Kui oli tol ajal küll neid talupidajaid-rentnikke, kes armastasid kõrtsis käia ja viina ning õlle juures aega viita, siis olid meie vanaisal ja vanaemal selle asemel palvemaja ja kirik ja kodu raamatu kapp tollal välja antud Jumala sõna raamatutega, mida eriti talvel aga ka suvel pühapäeviti, kui kodus oldi loeti.

Pole võimalik öieti iseloomustada vanaisa aegset Uhtat, kui mitte rääkida tolle Uhta sõpradest ja naabritest. Uhtalt umbes 4 km kaugusel heinamaade metsa taga asus Jõeääre küla Linnametsa talu. Talvel viis sinna Uhtalt reetee, mida mööda Kunsu kruusiaugust kruusa veeti, suvel sai sinna minna ainult jalgteed mööda. See talu oli Läänemaa Vennaste Koguduse liikumise keskus ja selle talu peremees oli Märjamaa Vennaste Koguduse vanem vend. Tema nimi oli Madis. Selles talus peeti kaks korda aastas, Küünlapäeval ja Mihklipäeval, suuremat Vennaste Koguduse koosolekut, millest ka tolleaegse Eestimaa Vennaste Koguduse hooldaja ja vanem vend Knothe osa võttis. Linnametsa Madis oli lasteta ja toetas oma jõukusega Vennaste Koguduse hooldajat ja oli Märjamaa Vennaste Koguduse palvemaja ehituse algataja, peamine toetaja ja lõpule viija. See Linnametsa Madis oli meie vanaisa õemes ja Linnametsaga oli meie vanaisal ja vanaemal läbikäimine suvel ja talvel.

Linnametsa Madis on olnud Sõmmeru küla kõige kehvema talu, Hansu-Jaani, pidaja. Ta on ka viina armastanud ja vahel olnud joonud nagu kõik teised. Kuid "ärkamise" ajal on ta saanud usklikuks ja hoopis teiseks inimeseks. Ja selle peal on olnud eriline

õnnistus, nagu näeme. Tol ajal on Jõeääre paremas ja suuremas talus, Linnametsas olnud rentnik, kes polnud oma kohustustega hästi toime tulnud ja mõisnik selle sealt ära ajanud. Siis on mõisnikule teatavaks saanud Hansu-Jaani peremehe töökus ja töövõime ja tema on pannud Madise Linnametsa rentnikuks. Nõnda on Madis maha jätnud Hansu-Jaani talu ta soo heinamaadega ja õhukese mullakorra ja paekivi aluspõhjaga põldudega ja saanud 79-tessatini suuruse Linnametsa talu rentnikuks, kus kõik looduslikud tingimused olid palju paremad. Ja siis pannud mõisnik Linnametsa talu müügi alla ja ainult Madise sarnasel mehel oli jõu järgi sellist talu osta. Muidugi on Madis selle juures saanud mõisnike krediit-kassa võlgnikuks ja on pidanud sulaseid ja tüdrukuid. Ja sellele talule on Madis ostnud suru jõul töötava rehepeksu garnituuri, nagu seda mõisnikud tol ajal tegid ja ka veel kõik polnud suutelised tegema. Ja siis on sügiseti selle garnituuriga mööda mõisnikke käinud vilja peksmas meie vanaisa vennapoeg Jaan, kes ka pärast Madist sai Linnametsa peremeheks. Ja Madise ettevõttel ei puudunud Linnametsas ka “äärbari” ja teised ehitused, mis vastasid sellisele talule. “Äärbari” oli palju ruumikam kui Uhta oma. Kõige selle poolest oli Madis kõige tähelepanuväärsemaid peremehi Eestis pärast teoorjuse aegu ja maksab temast eraldi kirjutada veel sellepärast, et tema oli ka oma talu usulikkuse poolest erinev. Püha kiri ütleb, et “jumalakaristusel on suur kasu ja temal on selle ja tuleva elu töötus”. Ühel väga vihmasel suvel, kui inimestel palju heina raisku läinud, käinud Madis igal selgel hommikul enne tööle minekut pööningul palvetamas ja küsimas Issandalt, et “mis teha, kas loogu võtta või niita”. Pärast palvet näinud ta kuiva ilmaga oma ees rehasid ja läinud perega loole. Nõnda saanud Madis tol suvel kõik oma heina hästi kätte. Ja siis veel üks lugu Madisest, mida Madis ise on rääkinud ja mida keegi usklik vend mulle rääkis. Varakevadel enne lumeminekut oli Madis hobuse ja reega välja sõitnud üle jõe jää (see võis olla kas Päärdu või Teenuse jõgi), kuid vahepeal oli jõgi lahti läinud ja jääkate oli murdunud. Sel jõel pole silda olnud ja tagasisõidul jäänud Madis hobuse ja reega jõe taha. Madis pole osanud midagi muud teha kui palvetada Issanda poole, et kuidas ma saan üle jõe koju. Peale selle pole Madis midagi teadnud, ainult et ta leidnud end kodu õuest hobuse ja reega. See on tõesti sündinud, sest need inimesed, kes seda on rääkinud, ei valetanud ega valeta. See oli Jumala imetegu nende usu kinnituseks, kes kahtlevad Jumalas. Aga Jumala juures ei ole imesid, sest Jumal võib kõike teha. “Jumala juures ei ole ükski asi võimatu”, ütleb Püha kiri. See, kes on andnud looduse seadused, võib neid ka muuta ja tühistada. Et Madis oma nooremas põlves väga tugev ja töökas on olnud, siis on ta ka pärastpoole töönõudlik olnud nii, et teda ümberkaudsed inimesed selle poolest on laitnud. Kuid üks Orgita küla taluperemees, kes oma noores põlves oli Linnametsas ja ka mujal sulane olnud, öelnud meie isa kuuldes, et “sulase põli polnud kusagil parem kui Linnametsas”. Inimesed on Madist ka veel muude asjade pärast laitnud, kuid “inimene näeb, mis on silme ees”, aga Issand “kes salajasse näeb”, oli nähtavasti Madise poolt.

Peale Linnametsa oli meie vanaisal ja vanaemal lähem läbikäimine ja sõprus veel Kunsu küla (Uhtalt umbes 2 km või vähem) Mäe talu lasterikka perekonnaga. Mäe talu peremees Mart ja ta naine Mari olid ka Märjamaa Vennaste Koguduse tegevad liikmed. Mäe Mart polnud ka üsna lihtne mees; tema oli tisler ja tegi ka viledega oreleid. Mäel oli kodutehtud vileorel ja Mäe lapsed oskasid ka orelit mängida. Ma kahtlen, kas ka mitte Märjamaa palvemaja vileorel polnud Mäe Mardi kaasabil tehtud. Siis on meie vanaisal veel lähem tutvus olnud Sõmmeru küla Reinu talu peremehe Mardiga. Reinu Mart ei olnud Vennaste Koguduse tegev vend, aga siiski selle hooldaja ja käinud ka Linnametsas, kui seal palvekoosolekuid, “lugemisi”, peetud.

Kuid Reinu Mart oli kohaliku kiriku eestseisuse liige, “vöormünder”, ja Reinu talus käis kirikuõpetaja “lapsi loetamas” ja Mart ajas kiriklikke asju koha peal. Nõnda, kuidas olid meie vanaisa ja vanaema, nii olid ka nende lähemad sõbrad ja tuttavad.

Konovere külas, mis oli laiali mööda Konovere jõe kallast oli möödunud sajandi esimesel poolel talu, mida hüüti Ojapealseks, sest selle talu maja seisis oja kaldal. Selle talu peremehe nimi oli Hindrek. See võis olla kunagi pärast 1816. aastat, et tollel aastal kinnitatud Eestimaa uue talurahvaseaduse järgi Konovere mõisnik Rennenkampf käsutanud oma talupojad mõisa perekonnanimesid saama. Ojapealse Hindreku käest küsitud: “Mis nime sa tahad?” Hindrek vastanud: “Eks ta olgu üks Ojasoon.” Talle öeldud: “Aga mis see “soon” seal taga teeb?” Siiski ikkagi kirjutatud Ojasoon. Pärastpoole muutus see rahva suus ja ka kirjas Ojassoniks. Sellest Hindrekust rääkis meie isa poolt vanaema, et tema armastanud ka kangeid jookke ja lamanud kord joobnuna maantee kraavis ja pole märganud mütsi peast võtta, kui mõisnik mööda sõitnud. Selle eest käsutanud mõisnik Hindreku mõisa ja talle antud vitsu. Kuid Hindrek olnud ka töökas mees ja õpetanud poegi, et lõunavaheajal võib ainult niikaua seljali puhata ja uinuda, kui üks jalg teise jala suure varba peal võib püsida.

Sellel Ojapealse Hindrekul oli mitu poega: Madis, Kaarel, Juhan ja Hindrek. Neist poegadest Madis sai puusepaks ja on töötanud Tallinnas, vähemalt oma viimastel eluaastatel. Kaarel sai noormehena Vaimõisa mõisniku kutsariks ja tõmbas oma käitumisega mõisniku tähelepanu, mille tagajärjel mõisnik pannud ta õppima kooliõpetajaks. Pärast ta on olnud vallakooli õpetaja ja viimaks majaomanik Tallinnas. Vahepeal on Ojapealse talu maha jäätud ja vana onu Hindreku poeg Ants on Konovere küla Matsi talu pidanud. Aga Antsu poeg on varakult surnud ja Matsi talu on jäänud Antsu tütrele. Antsu vend vana Hindreku pojapoeg, oli Sipa vallakooli õpetaja ja tema poeg oli Märjamaa Luteri kiriku kauaaegne köster.

Ojapealse vana Hindreku poeg Juhan sai ka noormehena kutsariks Vaimõisa mõisa mõisnikule, nagu tema vendki, aga nende ridade kirjutaja ei tea, kumb neist vendadest ennem Vaimõisa mõisa tuli. Ka Juhan oma ustavuse ja hoolega saavutas endale tolle nähtavasti inimesearmastaja mõisniku lugupidamise ja mõisnik pani tema endale aidameheks. Kuid aidamehena täitis Juhan ka mõisavalitseja kohuseid. Tema abiellus Marie Heinrichsoniga, kes oma emaga oli tulnud Lätimaalt, kus tema isa oli pikse läbi surma saanud, oma ema sugulaste juurde Kangermaa kõrtsu. Ei tea, kas ta isa ka Läti rahvusest päritolu oli. Juhanil ja Mariel oli poegi ja tütreid, kelledest muist noorelt surid. Elasid poegadest Bernhard, Karl, Johannes, Eduard ja Heinrich; tütardest Eliise, Charlotte ja Emiilie.

Vaimõisa mõisa omanik Vilken aga müüs oma mõisa ja, arvestades Juhani ustavat teenistust ja lasteperet, andis Juhanile soodsail tingimusil Vaimõisa küla ääremaal oleva "Leina" nimelise talu, kus ka ehitati uus elamu, “äärberi”. Pojad Bernhard ja Karl käisid väeteenistuses, kus nad õppisid vene keele kirjaoskust ja olid pärastpoole vallakirjutajaiks, Bernhard Vigalas ja Karl Kastis Alaveres. Poeg Johannes pärast maneezis olemist sai kutsariks uuele Vaimõisa mõisa omanikule Knorringule. Kuid Juhani tütre Emiilie koolitas mõisnik Vilken kodukooli õpetajaks ja kodukooliõpetajana tema töötas mõisnike juures Baltimaal ja Venemaal kuni umbes 1918 aastani. Ta suri pärast seda aastat Lõuna-Venemaal.

Ojapealse Hindreku suguvõsas leidis ka varsti neid, kes “ärkamise” liikumisega kaasa läksid. Nii olid ka Hindreku pojad Kaarel ja Juhan, kes said Vennaste Koguduse liikmeteks. Ka oli Juhan oma naisega hoolas kirikus ja palvetamas käija ja nõudsid seda ka oma lastelt. Nii viisid saatuse teed selleni, et Juhani poeg Johannes hakkas kirikus ja palvemajas nägema ja täheldama Uhta tütart Liisut, kes nagu kõik vanemad inimesed on ühest suust tõendanud, olnud silmapaistvalt nägus. Nagu vanemate kõnelustest, mida ma mäletan, järeldada võib, on need noored inimesed hakanud üksteist tuliselt armastama. Seda enam, et nagu päevapiltide järgi otsustada võib, oli Juhani poeg Johannes, meie isa, noores põlves ja pärast seda hästi meeldiva välimusega sale mees. Ma kuulsin, et meie ema ütles ja isegi korduvalt umbes nii, et “maapealne elu on vilets, ainult naisevõtmise ja meheleminemise aeg on parem. Uhta Liisul, meie emal, on ka teisi kosilasi käinud. Tollal olnud viisiks kosjas käia kahe mehega: üks neid olnud see, kes tahtnud väimeheks tulla, teine aga kosjasobitaja nn “isamees”. Külalt kuulnud jutu järgi, muidugi sulane Kirill on seda välja rääkinud, tulnud Uhtale kaks meest kosja mõttega, kuid hakanud meie vanaisa ees “suitsu tõmbama”, tubakat suitsetama. Kosjakäik läinud muidugi tühja, ei tea, kas siis just sellepärast, et meie vanaisa pole suitsetamist ega viinajoomist sallinud. Kuid pärast meeste äraminekut vanaisa oli öelnud vanaemale: “Ei tea, kes need kütisetegijad siia saatis?”

Aga Vaimõisa Johannes ja Uhta Liisu hakkasid tõsiselt mõtlema kooselule ja muidugi rääkisid sellest ka oma vanematele. Kuid kõneluste järgi, mida ma mäletan, on Uhta vanaisa ja vanaema esialgu tõrksad olnud selleks abiellumiseks oma nõusolekut andma. Sest Johannes polnud talus üleskasvanud ja lapsest saadik põllutööd teinud. Tema oli esite kingsepa juures õppinud kingsepa tööd, siis maneezis õppinud hobuseid juhtima ja siis kutsariks olnud. Siiski ma mäletan ütlushi, millest järeldada võib, et meie isa on oma nooruse, kuigi väga lühikest aega, kusagil põllutööd katsunud. Uhta vanaisa ja vanaema sugulased ja tuttavad on rääkinud laivalt sellisest võimalikust Uhta väimehest. Kuid Linnametsa Madis oli oma Tallinnas käikudel Vaimõisa aidamehe juures ööbinud ja sealset elu muidugi täheldanud. Ja Uhta Liisu, meie ema, oli Linnametsa Madise ristitütar ja ristiisal oli õigus oma ristitütre saatuse suhtes sõna öelda. “Aga Linnametsa isa oli meie paarimise poolt”, ma kuulsin meie ema ütlevat, rääkides kellegi vanema naisterahvaga endistest asjadest. Meie vanaisa ja vanema on Linnametsa Madise käest nõu küsinud ja Madis on öelnud: “Eks väimees õppigu talutööd tegema”.

Nõnda sai siis Uhtale väimees, kes võibolla küll ei osanud kõiki neid saavutusi vääriliselt hinnata, mis ta eest leidis. Siiski heasüdamlik, mõistlik ja aus, nagu ta oli võttis peagi eriti Uhta vanaema poolehoidu kõigest muust hoolimata. Vana Kaarli (vanaema vend) rääkis kunagi, et vanaisa öelnud: “Ma tahan küsida Leina vanaema käest, et ta saadab palja poisi siia, aga kus ta varandus on.” Kuid vanaema öelnud selle peale: “Kui sa peaks veel midagi sinna kohta rääkima:” Ja ma kuulsin, et vanaema ütles oma Kaarlile (oma vennale) meie isa kohta: “Paremat meest meie poleks saanud.” Aga vanaemal oli selleks ka teine põhjus. Vanaema tundis oma tütart, meie ema, paremini et tema oli tervise poolest nõrk ja et tööõudlik väimees oleks olnud suureline ja tülikas.

Väimehe kõrval pidas vanaisa ikka edasi palgalist sulast, kuigi oli alaliseks majaliseks Kaarli, vanaema vend, kes töötas tujuti. Sellepärast sai võimalikuks, et vististi esimesel talvel Uhta väimehena on meie isa Vaimõisa mõisnikul Knorringul kutsariks olnud Peterburis, kus mõisnik talve veetnud. Vanaema öelnud siis: “Mingu Johannes ise küll, aga Liisut meie talle järele ei anna”. Ja kui sulane Kirill lahkus, et iseseisvalt elama hakata, võttis vanaisa noore Velise mehe, Jaan Lentsmanni, sulaseks kes oli Sõmeru Annil “poisiks”, olnud ja seal enam ei tahtnud olla. Jaan oli otsekohene noormees ja sai pärast Uhta mõjul usklikuks meheks.

Nagu järeldada võib ülalpool öeldust, olid meie isa ja ema poolt vanaisad väga tublid mehed, kes hoolega öeldes enam-vähem ausal teel said vaestest inimestest jõukateks talupidajateks. Leina vanaisa oli selle saavutanud mitte niivõrd kehalise tööjõu pingutusega kuivõrd oskusega mõisnikku kohelda ja selle õnnega, et temal oli tegemist inimsõbraliku mõisnikuga, kes oskas meie vanaisa hoolt ja ausust hinnata ja vastu võtta. Ja see oli tol ajal väga erandlik nähtus. Igatahes näib, et Leina vanaisal oli harjumus mõisnike meele pärast olla ja temalt siis ka midagi osavalt saada, mida Uhta vanaisa saavutas ränga tööga ja pingutusega. Leina inimesed olid tulnud “sakste” kultuuri mõju alt ja meie isa polnud kunagi suitsutares elanud. Uhta inimesed tulid aga just suitsutarest ja mõisa teorendi orjuse tasemelt. Sellest olid tingitud ka mingisegune hingeline karedus, mis pidi omane olema Uhta vanaisale ja teataval määral väljendus ka tema tütres Liisus, meie emas. Kuid “herrnhuti” liikumine, mille sisuks oli usk Issandasse ja tema käskude teostamine, tõi õilsust inimeste hingedesse ja leevendas vastuolusid.

Majanduslikust vaatekohast vaadates näib, et Uhta vanaisa on ees olnud ja seda kõigepealt hoonete osas, kuigi Leinal head ehitusmetsa ei puudunud. Leina “äärberi” paistis küll mõnes suhtes paremini ehitatuna, kuid Leinal polnud sellist suurt ja täielikku rehemaja nagu Uhtal. Ka polnud Leinal eraldi karjakööki ega sellist suurepäralist paekivist keldrit kartuli hoiuks kui Uhtal. Leinal ei olnud ka rehepeksumasinat nagu Uhtal. Kuid eluviiside poolest olid Leina inimesed ühte ja teist mõisasakstelt omandanud, mis elu võis ilusamaks teha. Nii on Leina vanaisa varakult ostnud oma majasse harmooniumi, mida ka kõik ta pojad mängima õppisid. Neist oli Eduard isegi oma viimastel aastakümnetel Märjamaa Luteri kiriku köstriks, kuigi tal oli vallakooli haridus. Meie isa tõi ka Uhtal jõulu ajal jõulukuuse tuppa, sest Leina vanaisa lapsed olid oma esimestel jõuludel mõisasakste korraldatud jõulupuul viibinud ja kingituste üle rõõmustanud ja nad soovisid seda oma pärasises elus ka oma laste juures näha.

Siis aastal 1897 01. augustil (vana kalendri järgi) sündis Uhta noorpaarile pojuke. Selle sündimisel oli vanaema öelnud: “Mis laps see küll on? Pea on tal nii väike ja kõva!” ja tõepoolest see laps valmistas vanematel rõõmu ainult siis, kui ta oli veel kätkis ja kui ta veel ei jõudnud endast midagi ilmutada. Kui väimees oli vanaisale teataval määral pettumuseks, siis suurim pettumus oleks teda oodanud väimehe pojaks, kui vanaisal veel aastaid selles ilmas oleks olnud. Kuid eelolevate aastate tõde oli varjul ja väikest kätkis lamajat armastati hellalt. Isa oli isegi emale öelnud välja tööle minnes: “Mis sul viga on, sa võid ju alati tema juures olla”. Kallile pojakesele võetud isegi lapsehoidja ja see olnud Kunsu küla Mäe talu tütarlaps Tiina.

Kui “väike Pärnat”, nii hüüti pojukest, 4-aastaseks sai, hakkas ta juba mäletama. Ja peaks küll ka rääkima mõningatest tema esimestest mälestustest, mis on küll ähmaseks muutunud vahepeal möödunud aastate rohkuse pärast ja siiski kerkivad üles enam-vähem elavatena.

“Väike Pärnat” oli “suures toas” üksinda, vähemalt ta ei mäleta, et seal teisi oli. Siis avanes uks ja tupp tulid õuest vanaisa ja ta noor sulane Jaan. Tagumisest aknast paistis ere talvise päikese valgus. Meestel olid “pihtkasukad” seljas ja nende näod õhetasid kõvast külmast. Jaan hoidis käte vahel õues lume pealt leitud lindu, kassipeaga öökulli. Jaan pani linnu põrandale ta jalgade peale, “väike Pärnat” aga taganes seina poole. “Näe laps kardab”, ütles vanaisa. Lind aga jäi liikumatult oma jalgade peale seisma. Ei tea, mis sellest linnust edaspidi sai, aga pärastpoole peeti seda pahaks ettetähenduseks. Ei tea, kas “väike Pärnat” oli siis juba 4-aastane, ainult ta hakkas täheldama juba talvel, et igal uuel “Ristirahva Pühapäevalehel”, mida kirikulised töid, olid need numbrid, 1901, kuigi ta veel ei osanud lugeda. (Uhtal telliti ja loeti “Ristirahva Pühapäevalehte” ja tellijad said selle numbraid kätte igal pühapäeval kiriku “käärkambris”).

Tuppa toodud lindu peeti pahaks tähenduseks, aga oli olnud ka veel muud erilist. Vanaisal oli olnud ilmutus, nagu ta rääkinud, tema viimasel Tallinna reisel. Pimedal ööl üksinda hobuse ja vankriga Tallinnast tulles Jõgeva ja Harudevahe kõrtsude vahel on mingisugune selgus ilmunud hobuse kohale ja eriti selge olnud hobuse looga ja rangise kohal, nii et vanaisa võinud näha nagu päeval. Vanaisa pidanud hobuse kinni, tulnud vankrilt maha ja katsunud kätega selles selguses maad ja hobuseriistu... Ja see jäänudki vanaisale viimaseks Tallinna teekonnaks. Mis see oli? Selle selgusega ilmutati vanaisale, et Issanda hoidja käsi tema ingli läbi on vanaisale saatjaks olnud tema teekondadel, kus ohud teda varitsenud.

Vististi oli see sel talvel kui “Ristirahva Pühapäevalehed” kandsid numbrit 1902. “Väike Pärnat” oli jälle “suures toas” ja tagumisest aknast voolas sisse kevadpoolse talve päikese valgus. Vanaisa oli üleriietes ja õuest tulnud ja käis nähtavasti külma pärast toas edasi tagasi. Siis ta haaras “väikese Pärnati” sülle ja läks temaga eelmise akna juurde, mille kõrval rippus peegel. Vanaisa seisatas peegli ees ja vaatas peeglis end ja lapselast. Siis ta küsis lapselapselt: “kas ma olen sinul kallis ka?” Mälestustest on kadunud, mis “väike Pärnat” vanaisale vastas, kuid on teatav põhjus arvata, et ta vastas vanaisale meelepärased.

Ja siis veel üks selgem mälestus säilinud vanaisast ja see on järjekorralt viimane. On päiksepaisteline varakevadine ilm. Vanaisa on raskesti haige, ta lamab “tagakambris” sängis. Sängi ees istub ta väimees ja vanaisa räägib talle püsivalt midagi, ka hobustest. Näis, et vanaisa andis juhendeid majapidamise suhtes. Juhuslikult oli ka “väike Pärnat” ettekambri tulnud ja väimees käsib poega tulla vanaisa tänama ja tema käele suud andma. Meelde on jäänud ainult, et vanaisa räägib selle vastu, et seda pole vaja, et tema käsi polevat puhas...

Ja jälle on varakevadine ilm, soojem, lund ei ole enam õues. “Väike Pärnat” jookseb juba õues “keldrimäest” (kelder oli elumaja vastas) ülesse ja alla, vana majakoer Krants on talle seltsiliseks, õueväravad on kinni. Aga siis tulevad nende väravate taha kaks väga lahkete meest. Nad püüavad “väikese Pärnatiga” rääkida- paistab, et see teeb neile rõõmu. Nad küsivad, kus vanaisa on ja mis ta teeb. “Väike Pärnat” seletab neile, et vanaisa on haige ja lamab “tagakambris” voodis. Siis need mehed küsivad, kas nad tohivad väravast sisse tulla ja vanaisa vaatama minna. “Väike Pärnat” lubab neile seda täiel määral. Selleks ajaks koera haukumise peale tuleb keegi maja uksele ja kutsub mehed sisse. Need olid vanaisa usuvennad.

Märjamaa vanas surnuaias varjuliste puude all, seal lähedal, kus vanaisa oli sageli kirikus käies hobust lasipuu külge sidunud, paistavad tänapäeval veel isegi maantee peale kõrvuti kaks suuremat raudristi. Ühe peal neist on kullakarvaliste tähtedega nimi:

Siin puhkab Jumala rahus

Jaan Tiits

sündinud aastal 1840 21. veebruar

surnud aastal 1902 12. aprill

Risti teisel küljel seisab:

2. Tisn. 2.p. 11.s

See tähendab järgmist Pühakirja salmi: “Ustav on see sõna: sest kui meie Temaga oleme surnud, siis peame meie ka Temaga elama”.

Kui lõpmata palju tähtsam elu seisis vanaisal nüüd ees vaimude riigis, lõputu elu, mis maa peal oli elatud, oli vähem kui tilk meres. Küll võis ta tagasi vaadates oma lühikesele maapealsele elule ja vaevale Kogujaga öelda: “Kõik on tühi töö ja vaimu närimine... Selge tühi asi”. Ja vanaisa ütles seda tõesti, kui ta vaimude riigis võis näha, kuidas ta tütar väljaviiduna tema isa asutatud kodust pidi kaugel võõrsil surema, kuidas tema kalli hinnaga ostetud ja käte vaevaga üles tehtud põllud pidid osalt saama kruusa ja liiva karjäärriks, osalt söödiks ja kolhoosi ääremaaks, millest vähe hoolitakse. Vanaisale oli väärtuseks jäänud ainult Kristusega surra, kõik teised väärtused polnud enam väärtused. Aga Kristusega surra saab ainult siis, kui on Temale ja Tema käskudele elatud. Vaimude riigis on vanaisa end kellelegi ilmutanud, vist küll vanaemale või meie emale ja öelnud:” Ma olin väga hädas, aga kaks meest päätsid mind ära”. Kas need mehed ei olnud need, kes “väikese Pärnatiga” õue väravas püüdsid rääkida? Kas ei olnud vanaisal midagi südame peal, mille pärast Jumala vaim märku andis, mis ta võis oma usuvendadele rääkida ja mille pärast nemad võisid nõu anda, et vanaisa võis usus Issanda Kristuse armu peal surra?

Ei saa õieti iseloomustada meie lapsepõlve Uhtat kui mitte rääkida tema elumaja “suurest toast”, kus nende ridade kirjutaja varases lapsepõlves on õppinud usku ja kosmopoliitsust (rahvuse vahedest mitte hoolima). Tema oli korraga töötuba, teenijate tuba, palvetuba ja võõraste tuba. Siin vanaema ja teenijatüdruk, samuti meie ema, ketrasid talvel, siin tegi sulane Jaan puutööd külmadel talvapäevadel ja -õhtutel. Siin pidas vanaisa kogu perele õhtu- ja hommikupalvet, kusjuures väimees oma pojakesega, nagu ma mäletan, tema vastas istus. Siin leidis alati öömaja ühest talust teise rändav kerjus, rändaja kaubitseja venelane, rändaja kaubitseja juut. Nad magasid põrandal õlgede peal või tehti neile ase pinkide peale. Habemik rändkaupmees venelane võttis välja ja pani enda ette püha pildi, tegi käega enda peale mitu korda ristimärgi ja kummardus maani Jumala ette. Samuti Issanda ees pidas hommikupalvet oma pere ja

võõraste juuresolekul vanaisa. Võibolla, et see oli ka hommikul, et üks selliseid venelasi teele asudes ja vanaisaga jumalaga jättes öelnud vanaisale: “olgu usku, mistahes, kui aga Jumalat karta ja armastada”.

Samuti habemega rändkaupmees juut pani hommikul enda ümber pika triibulise riide ja sidus rihmataolise vöö Jumala käskudega oma pea ümber ja hakkas seisma ja peast lugema toa nurgas, mis võibolla oli tema arvates Jeruusalemma poole. Selleks ajaks pani vanaema ketramise seisma ja läks ära maja teise otsa, et juut võiks segamata olla oma vanemate Jumala ees, kes neid nende vanemate pattude pärast oli pannud võõrsil rändama. “Väike Pärnat” jäi aga tuppa ja vaatas pärani silmi, kuidas juut rääkis Jumalale ühtepuhku arusaamata keeli ja kummardas seejuures sageli peaga ja kogu kehaga.

Siia kohale ehk on sobiv panna, mida meie ema rääkis.

Ühel talvel sulase Kirilli ajal, kui vanaisa olnud Tallinna teekonnal, tulnud rändkaupmees juut ja palunud öömaja. Kuid sulane Kirill, kes vanaisa äraolekul nagu see Uhtal viisiks olnud, täitnud peremehe kohuseid ja pole tahtnud juuti vastu võtta, ära nähes tüli tema hobusega. (Kaubitsejad juudid olid hobusemehed). Juut läinud siis oma teed, kuid Kirill pole saanud enam magada. Vanaisa tulnud koju ja Kirill kaevanud temale häda. “Katsu minu süngis üks öö magada”, öelnud ta vanaisale. Vanaisa siis maganudki sulase süngis üks öö ja öelnud hommikul, et tema maganud hästi küll. Varsti sellejärele tulnud see hobusemees juut uuesti. Nüüd võtnud Kirill juudi vastu lahkesti, teinud talle isegi sauna ja aidanud teda vihelda. Vist oli laupäev. Pärast seda pole enam kuulda olnud, et Kirill ei saa magada.

(Mõned Märjamaa palvemaja vennad on olnud usinad juute vastu võtma ja seda apostli Pauluse õpetuse järgi tema kirjas Rooma rahvale, kus muuseas öeldakse 11. peatükis: ”Jumal ei ole oma rahvast ära lükanud... Armuõpetuse poolest on nemad küll venelased teie pärast, aga äravalitsemise poolest on nemad vanemate pärast.”) Sellised peremehed olid Juhani Mihkel (ka palvemaja vend, Uhta vanaisa ja Linnametsa Madis. Linnametsal olnud kaubitseja juut suvel isegi koduhoidjaks, kui inimesed kõik heinamaal olnud. Kuid Naistevalla külas, kus asus Juhani talu ja juudid ööbisid, olnud vallatumaid noori mehi, kes pannud juudi teele ette kaigastest ristid ja ka teisiti neid tülitanud. Kuid juut pole üle sellise risti sõitnud, vaid pöördunud teist teed kõrvale või tagasi. See teinud poistele nalja. Aga neil noortel meestel pole elus õnne olnud. Üks neist oli väga õnnetu, ta naine suri varakult, ta pojad said õnnetult surma segasel ajal ja ta ise kaotas oma talu joomari eluviisi tõttu ja viimaks oli teistele peremeestele sulaseks. Iisraeli rahva esiisale Aabramile ütles Jumal: ”Mina tahan sind suureks rahvaks saada... ja õnnistada neid kes sind õnnistavad... ja ära needa neid, kes sind ära vannuvad.” Nõnda oli lugu Hitleri Saksamaaga ja teistega enne teda.

Aprilli kuul, kui talve lumed sulasid, tuli Uhtale vete aeg. Kahe moreenseljaku vahelises orus, mille läänepoolisel serval Uhta majad asusid, voolasid veed laia jõena. “Väike Pärnat” seisis vete ääres ja imetles neid, kuidas hall vesi vajus alla metsa poole ja kandis ühes puutükke ja lauakesi. Kuid vete aeg kestis ainult mõni päev. Kui vesi oli ära voolanud, maa vähe tahenenud ja päike jälle soojalt paistis, siis tekkisid puude ja põõsaste vahele sinililled väljad. “Väike Pärnat” tuli, noppis ja nuusutas neid - midagi väga kevadepärast ja meeldivat oli nende lõhnas, mida pärastises elus ei saanud taastada. Nüüd vanana, nende ridade kirjutajana, on temas ikka veel midagi tollest

kunagisest “väikesest Pärnatist”. Kui ta veel kevadel kodu aasal neid sinilille välju näeb, siis on see talle püha maa ja temal ei tihka ühtegi neist kitkuda.

Päikesepaistelise ilmaga, kevadlindude siristamise saatel ta põlvitab maha neid nuusutama, mõnda neist. Kuid oh ta lõhna tundmine on tumedaks muutunud... Aga kui midagi siiski elu varakevade sinilillede lõhnast ninna tungib, siis ometi silmapilgu mürdosa vältel taastub ammune lapsepõlv koduaasal...

Uhta oru läänepoolse seljaku põhjapoolset turja hüüti “põllumäeks”. Ta oli kunagi põld olnud, kuid siis oli sinna tihe lepik peale kasvanud. Seal oli ka suuremaid kive, kas põllult sinna veeretatud või viimasest jääajast saadik seal olnud. Need raudkivid polnud väga suured, kuid “väikses Pärnati” meelest olid nad suured küll. Seal avanes vaade üle Uhta põllu, üle Aruküla põldude ka majade kuni Haimre nõmmeni, mis tumeda ahvatleva kuusepuude müürina silmapiiri palistas. Seda vaadet oskas varsti imetleda ka “väike Pärnat” ja tõsus püsti suurele kivile, et kui võimalik veel kaugemale näha. “Väike Pärnat” teadis, et selle tumeda metsa taga on kirik kõrge torniga, mida ta juba oli näinud ja ka mingisugune Tallinn, kus isa käib. Aga siis “väike Pärnat” arvas veel, et sealpool seda suurt metsa kusagil on ka neid asju, mida ta Leina vanaema toodud piltidel näinud: nimelt suured veed, palju suuremad kui need, mis vahel rohuaiaga taga voolavad; vee peal suured majad, mida isa “laevadeks” nimetas; ja maa peal suured kõrged majad ja tornid nagu kirikud ja nende juures palju inimesi ja sõidukeid... Ja kas on selle metsa taga ka see Pärnu, kus “vana Kaarli” (vanaema vend) näinud “Portugali laevu, mis olnud nii suured, nagu olnud loodud sellisteks, aga mitte inimeste tehtud?... See vaade üle väljade ja need küsimised, mis ta äratas, aitasid kaasa “väikese Pärnati” pärastisele tiivustatud soovile - näha ja teada. Uhta majade poolisel “põllumäe” serval kasvas kõrge ja sirge kuusk, mis kaugemale paistis. Selle kuuse kohta räägiti, et tema jalal seisnud seemendamise ajal harksahk. Sõmeru küla Reinu talu peremehel Mardil aga läinud harksahk katki (harksahaga kivist põldu kündes tuli seda sageli ette) ja tema tulnud Uhta vanaisalt saha laenama. Vanaisa lubanud seda ja juhatanud, et sahk on “põllumäel” kuuse all. Kuid saha juures olnud ka Uhta majakoer Krants. Krants hakanud Mardi peale haukuma ja saanud nii tigidaks, et Mart pole julgenud saha juurde tulla. Mart läinud uuesti vanaisa juurde ja öelnud: ”Ole nüüd hea mees ja tule ja anna sahk kätte ka!” Vanaisa läinud ja andnud saha kätte.

„Väikesel Pärnatil“ oli ka juba väike õde, aga nüüd nende ridade kirjutajana ei ole temal sellest esimesest õest varasemat ilmumise aeg kui „väike Pärnat“ oli juba 7-aastane ja ta esimene õde „väike Alma“ oli alles 3-aastane.

Uhta „suure toa“ esimesed elanikud ja võõrad olid seal olnud Jumala nime tähe all. Ja kui see „suur tuba“ veel seisab ja keegi tahaks seal elada ühe teise tähe all, siis on ta seal võhivõõras ja vaenulik. Kuid üks „suure toa“ häid külalisi on olnud „väikese Pärnati“ väike õde Miili, sest see tuba on sündimise paik.

See on mälestus unustamata rahuline Nelipühi laupäevane hiline õhtu Jaanikuu keskel. Väike õde pidi olema Nelipühi oodatud külaline, kuigi „väike Pärnat“ sellest midagi ei teadnud. Uhtal oli siis teenijaks tüdrukuks Leenu ja ka oli veidi väikeseks abiliseks Adele, keda Teeleks hüüti, vanaema õe Maie tütar. Teele oli koolitüdruku ealine ja käis Uhtalt vallakoolis ja leeris. Need tüdrukud olid majaanise metsast toodud kaskedega ilustanud, mõlemal pool maja sissekäiku oli püstitatud inimestest kõrgem kask. Toomingad olid parajasti õites ja rohuaiast ja rohuaiaga takka valgus mitmesugust õite

lõhna. Oli nii soe ja vaikne ja üle selle rahu oli öö laskumas pilves taevaga. Pink oli õues rohuaia kõrval ja isa puhkas lamades sel pingil. Erakorraliselt oli aga ema süng „suures toas“ ahju taga vanaema süngi lähedal. Vanaema ja ema aga polnud näha. Õueteed oli pühitud, hämaruses näis ka tubades kaseoksi... Paistis, et oli valmistatud külaliste vastuvõtuks. Selline oli Uhtal Nelipühi hiline laupäeva õhtu aastal 1905.

Sellesse ilma tulles meie leiame eest armastajad vanemad, kuid läbi nende armastuse hakkab varsti välja paistma külm maailm, kellel ei ole armastust. Aga maailm varjab oma külmust, ta on kurikaval ja ahvatleb oma lilledega. Ja maailma lilled on enamasti varustatud peidetud okastega ja kasvavad sageli kuristiku serval, et nende noppija võiks komistada sügavikku. Aga kui vanemate armastus enam ei ulata, siis keset selle maailma õudusi ulatab meile nähtamatu hoidev käsi ja kostab vaikne tasane hääl: „Jumal on armastus.“ Ja tormises öös on varjend, kus hinged varju leiavad ja kuhu läbi pimeduse tungivad Issanda sõnad: „Teie süda ärgu ehmu... Uskuge Jumalasse... Minu isamajas on palju eluasemeid.“ Ja võrdlemisi lühikesel eluööl kiired Issanda eluasemeist valgustavad juba ette teed sinnapoole...

Järgneval hommikul öeldi „väikesele Pärnatile“, et temale on tulnud väike õde... Ta on siis nelipühi laps. Teda ootavad esialgu vanemate ja vanaema õrnused. Kogu järgnevast suvest on uduselt mälus midagi säilinud selletõttu, et oli väikse õe tähe all. Sulane Jaan tõi pika painduva kaseridva metsast ja kinnitas selle „suures toas“ lauda poolse aampalgi külge, mille otsa riputati kätki vanaema süngi ette. Oli päikesepaisteline heinaaeg. Kesk hommikul oli see „väikses Pärnati“ ülesanne minna heinalisi niidurajalt hommikusöögile kutsuma. Ta vaatas ka kuidas kastene rohi langes niitjate vikatite all ja kaarte vahele jäi sile maa suurte ja vähemate leherikaste puude vahel ja all, mis andsid meeldivat varju... Niitjad aga olid rahul „väikse Pärnati“ tulekuga, sest see tähendas kehakinnitust ja puhkust. Keegi ütles talle: „Vaata, et sa kaarte sees ussi peale ei astu“. Pärast keskhommikut aga, kui niidumaa lähedal oli, pidi „väike Pärnat“ kepiga kaari laiali ajama natuke haaval. Vanaema aga istus oma süngi serval ja kiigutas kätkit, milles oli väike õde. Ise aga laulis: „Kasva heina niitjaks, niitjaks...“

Vanaaisal on olnud õilis mõte ümbritseda oma maja vilja- ja ilupuudega ja see teostus täiel määral parajasti selleks ajaks kui „väike Pärnat“ ja „väike Alma“ neid nägema hakkasid. Siis heinamaade ja põllu poolt piiraski elumaja viljapuuad ja ka maja õuemaal olid õunapuud, kastanid ja marjapõõsad. Keldrit varjasid sirelid. Kõrge plankaed varjas viljapuude aeda külmade tuulte eest ja selle tõttu oli seal rohkesti lopsakat rohtu kõiksugu kirjude lilledega. Heinamaapoolne viljapuuad oli samal ajal ka veel mesila ja tee pool ääres kasvasid kaks suurt saarepuud. Need puud andsid küll ilu, aga aedniku seisukohalt olid nad hooletuse tõttu sinna kasvama jäänud. Selles „õunapuuaias“, nagu Uhta inimesed seda hüüdsid, vaikselt soojal päikesepaistelisel päeval sulasid ühte mesilaste sumin, lõõõritamine kõrgel, lillalise noore rohu hõng, leherikaste puude meeldiv vilu... Selles Uhta Eedeni aias, ta mahlakas rohus tegid teeradu „väike Pärnat“ ja „väike Alma“ ja varsti nende seltsis ka pisike õde Miili, kes eriti Pärnatile näis väga kenana ja armastusväärseks. Jaanikuul oli nende „väikeste“ ülesanne „valvata mesilasi“, et nende „pereheitmisest“ vanematele inimestele teatada. Siis puude alla, kus rohi oli niidetud, mängisid Pärnat ja Alma kabet ja enamasti ikka tuli „väike Alma“ võitjaks ja tema oli ka pärastises tegelikus elus oma vennast ees. Ja siis nad vaatasid, kuidas isa või sulane Jaan „peret heitnud“ mesilasi (sülemit) puusse ajas, kõige enne puristati puu oksale laskunud mesilastele õlu peale. Pärnat, kui „väikestest“ kõige vanem, pidi selle juures mesinikule ühte ja teist kätte tooma ja kätte

andma. Kevadises päikeses ja mesilaste lennus roheliste lehtede vahel oli midagi nii kevadist, nii noort ja muredest vaba ja mida ähmane mälestus tahab taastada ja ei vasta sellele elukevade mesilaste lendlemisele. Kuid vanaamana ja kogenumana, nende ridade kirjutajana, ei taha salata tõde, et käesolev hea olevik ei tundu kunagi nii ilusana ja õilsana kui kunagi kaugemas tulevikus tagasinähtuna elukibeduste taustalt. Et kõrge plankaed „õunapuuaia“ ümber varjas nägemast, mis ümberkaudu sündis, siis võis see „õunapuuaed“ olla kohaks Uhtal, kuhu võis põgeneda elu argipäevadest. Kuid polnud Uhta inimestel tööpäeval aega tulla sinna mõnulema ja kui siis ainult, et rohtu niita nuumhärjale või teelt tulnud hobusele või mesilasi vaadata. Vabal pühapäeval ilusa ilmaga, istudes õunapuude all ja kuulates mesilaste suminat oli eriline luule, nagu oleksid selle ilma kärinast lahutatud. Kuid sellisel pühapäeval, kui kirikulised oli kirikuteel ja lehmad karjamaal, oli kord kogu Uhta maja ümbrus suur rahupaik. Kodus olijad olid kusagil puhkamas argipäevasest tööst ja polnud neil ka siis aega vaadata kodu ilu. Aga kui isa või ema pühapäeval kodus olid, siis koguti vähemalt lapsed keskpäeval ja loeti „jutlust“ paksust raamatust, mida lapsed pidid pealt kuulama. Ja siis oli jälle rahu ja oldi uinakul. Kägu tuli ja kukkus „õunapuuaias“ ja karjaõues väraval ja polnud, kes teda oleks seganud. Alles pärast lõunat, kui kirikulised koju tulid ja toitu keedeti, algas jälle liikumine. Ma mäletan - see pidi olema 1905. aasta suvel - päikesepaistelisel pühapäeval pärast lõunat kui kogu pere oli istumas põõsaste vahel ja sulane Jaan luges „Ristirahva Pühapäeva Lehest“ valjusti, kuidas „meie riigi“ laevad hukkusid kaugel sõjas Jaapani vastu... Isa kuulas seda mõttes, vaadates enda ette rohu peale.

See oli hiliskevade ilusamal ajal, kui „väike Pärnat“ oli juba umbes 7- või 8-aastane, et isa võttis ta endaga kaasa Tallinna. Nähtavasti oli isa otsustanud Tallinna turul olla just Jaanipäeva laupäeval, et või eest parimat hinda saada. Et Jaanipäeva peeti pühaks ja isa ei tahtnud pühaks peetaval päeval tee peal olla, siis olime Tallinnas kaks päeva. Jaanipäev aga kulus kirikus käimiseks ja omaksete külastamiseks.

Minul, kui elava kujutlusvõimega poisil, kes oli näinud palju pilte linnadest Leina vanaema toodud ajakirjades, ei tundunud linn eriti võõrastavana. Ainult et vara hommikul sissesõidul linna iga suuremat maja nähes ma tüütasin isa küsimustega „Kes selles majas elab? Mis selles majas tehakse?“ Ja ometi, niipalju kui ma mäletan, isa ei tüdinud vastamast oma teadmiste järgi. Aga vististi „väike Pärnat“ tüdines enne, sest majasid oli väga palju. Siis olime turul. Mälus on, et maamehed tulid oma hobuvankritega ja seadsid endid ritta üksteise kõrvale. Tüse mundris „kardavoi“ käis edasi ja tagasi ja kamandas maamehi, et vankrite vahel peab läbikäik, väike vahe olema. Siis isa pani võipütid vankri tagaotsas nähtavale ja linna „prouad“ tulid ja maitseid võid, küünega seda pealt kaapides. Linnanaised oma riietuse ja soengute poolest olid niipalju erinevad maanaistest, et ma pidasin neid prouadeks ja saksteks. Ka ma täheldasin, et kõrvuti meiega olev maamees oli just tige oma kauba peale. Temal oli palju pütte ja ta küsis sellist hinda, mida linnanaised põlastasid. Ka ei hoolinud ta „kardavoi“ käsust ja tõmbas vankri just meie vankri vastu. Kuid üks lähedane maamees oli hästi lahke ja naerul oma kauba juures ja tema vankri juures oli rohkesti peatujaid.

Harva oli mõni vanem mees näha ostjate hulgas. Meie vankri juures oli vähe rääkimist: mõni „proua“ peatus, katsus võid ja küsis hinda ja siis ta kas ostis või läks mööda. Siis ma mäletan, et olime „Vene Turul“, isa tahtis pojale osta uue mütsi. Möödusime juudi kaupmeestest, igaüks neist hüüdis meie poole. Viimaks peatusime juuditari juures, kes väikeseid mütse müüs. Katsusime üht ja teist mütsi, kuni leidsime sobiva. Siis juuditari ütles: „Selle mütsiga poiss on kui pärl.“ Ka näib mälestustes, et ta hoidis käes mu vastu peeglit, et ma näeksin end selle mütsiga. Aga siis tüütas see, et isa selle mütsi hinna pärast tükk aega tingis. „Väike Pärnat“ oleks näinud, et isa sellele lahkele naisele oleks kohe niipalju maksnud, kui ta küsis. Niisiis, uus müts peas, isa väikese pojaga läks külastama omakseid. Pärast rääkis isa veel emale kodus seda mütsi ostmise lugu, et „poiss on kui pärl“.

Tol ajal oli isal Tallinnas omakseid kolmes kohas. Luise tänaval olid „Lote“ ja Eduard (lasteta abielupaar ja vennaste lapsed. Charlotte meie isa õde ja Eduard Madise poeg). Ülemiste mäel oli Madis, meie isa onu ja Kaarli, meie isa teine onu, elas Tõnismäel. Need lapsepõlve külaskäigud tunduvad imelistena, kui selliselt ajakauguselt tagasi vaadata. „Väike Pärnat“ oskas juba täheldada ja edaspidi ka aru saada.

Kõrgendikul olev suur kahe torniga Kaarli kirik temast lähtuva Luise tänavaga on minu esimene sügavam Tallinna mulje. Kaarli kiriku lähedal täheldasin ka esimest korda voorimeest oma „tõllaga“. Tädi Lote ja onu Eduardi korter oli Luise tänava Koidu tänava poolsel otsal. Seal oli meie peamine külastamine ja mälestustes ka ilmselt kõige kahvatum.

Kahetoaline korter ei olnud ruumikas, kahe aknaga tänava poole, siiski küll puhas ja mõne ilusa mööbliga. Üks tubadest oli korraga köögiks ja söögitoaks. Onu Eduardil oli parajasti tööpuhkus (ta töötas malmi valamise vabrikus) ja ta oli puhtalt rietatud valge krae ja lipsuga. Lõunatasime. Onu Eduard oli väga väikse jutuga mees, kes pealegi mitte kunagi ei naeratanud ega lahket nägu ei teinud. Temast voolas mingisugune jahedus. Kas see oli selle tagajärg, et ta lapsepõlv oli jahe olnud vaestes oludes? Tädi Lote oli natuke teistsugune, kuigi ta temal puudus eriline lahkus. Ometi ta küsis minult, et kuidas linn on mu meelest. Mina vastasin: „Linn on mu meelest niisugune, kui ma arvasin.“ Isa läks ööbima „kaubahoovi“ (kaupmehe hoov), kus ka hobune ja vanker olid, „väike Pärnat“ aga jäi onu ja tädi juurde. Onu Eduard luges „Päevalehte“. Toas oli vaikus, aga tänavalt oli kuulda lakkamata sammude astumist. See oli Jaanipäeva laupäeva õhtu. „Väike Pärnat“ vaatas läbi akna tänava teisele poolele: seal olid suured puumajad kahekordsed ja mööda kõnniteed liikusid enamasti noored inimesed vahetpidamata. See oli nüüd Tallinn. „Väike Pärnat“ ei võinud aimata, et saatuse kiusatusel see tänav pidi temale veel (kord) kunagi mehe eas koduks saama. Magama minnes tundus „väiksele Pärnatile“, et kaks päeva on möödunud ja imetles endas, et kuidas see võib võimalik olla. Sammude klõbin tänaval aga ei lakanud... Ja siis tuli uni...

Järgmisel päikesepaistelisel hommikul olime isaga minemas mööda sama tänavat Kaarli kiriku poole. Meeles seisab, et tänava vastaspoolelt läbi lahtise akna vaatasid meie peale kaks linna tüdrukut naeratades. Mina hakkasin ka nende peale vaatama ja nende näod tõmbusid veel rohkem naerule. Ju isas ja ta pojast näis neile midagi maamehelikku...

Siis olime Kaarli kirikus. Kiriku sees sidus esiteks mu tähelepanu altari kohale seinale maalitud suur õnnistava Kristuse kuju. Isa võttis istumise koha orelil koori kõrval. Kirik oli rahvast täis ja kõik väga ilusti rietatud. Ka näis „väikesele Pärnatile“, et kirikus oli kaks köstrit, üks neist mängis orelit, teine aga juhtis laulukoori, vehkides kepiga, mis tal käes oli ja ka koguduse laulu oma häälega, kui kogudus laulis. Lauljad olid enamasti noored mehed ja neiud, viimased valgetes kergetes riietes. Õpetaja Kapp, veel noorevõitu tüse mees, pidas jutlust, nagu ma nüüd mõistan prohveti Jesaia raamatu 54.

peatüki 10. salmi alusel ja kordas jutluses ikka ja jälle: „Küll mäed liiguvad ära ja mäekünkad kõiguvad...“ Kõik kirikulised õpetajast peale kuni lauljateni paistsid olema nooruslikud ja kevadised suurtest akendest sissevoolavas Jaanipäeva valguses. Vähemalt mälestus nii... Või oli see sellepärast, et „väike Pärnat“ oli ise noor ja kevadine? Mälestuses ajakauguselt tagasi vaadates tundub, et õpetaja jutlus oli meisterlik kõne, et koorilaulud kõlasid puhtalt ja meisterlikult, et kirikulised olid mõistlikud ja hea välimusega, et rahvahulk õpetajast kuni lauljateni olid koos Kristuse nimel. Ja ometi samalt ajakauguselt tundub ka, et kõiges selles oli mingi väline sära ja korralikkus, õieti tavakindlus, milles ükski nagu ei rääkinud südamest, keegi polnud kaastundlik, keegi ei palvetanud ärdalt... Ja viimaks sellest Jaanipäeva jumalateenistusest õhkub mälestustes mingi salapärase varjatud külmus... Pärast jumalateenistust läksime isaga kaupmehe hoovi Pärnu tänavale, et hobust sööta ja joota. Kui olin sinna jõudnud, tuli sinna ka onu Kaarli, et tema oli kuulnud, et meie linnas oleme. Tema kutsus meid omale lõunasöögiks ja väga peale ajavalt. Kui hobune oli toimetatud, meie läksime ka sinna. See polnud kuigi pikk tee ja olime „Tõnismäel“. Siis oleme toas, mis oli „väikese Pärnati“ meelest väga ilus ja puhas, värskest värvist läikivad lauad ja toolid, uued kirjud tapeedid, mööbel... Onu Kaarli oli keskmist kasvu tüsedat võitu mees ja oma välimusega tuletas meelde Leina vanaisa, oma venda. Ka oli ta ilma erilise lahkusega, kuid ta rääkis meie isaga väga soovlikult ja nõu andvalt mõnest igapäevasest asjast. Onu Kaarli oli endine kooliõpetaja ja oskas ka vaimulikes asjus nõu anda. Muuseas ta ütles, et ta kavatseb kirjutada usulise sisuga raamatu, milleks materjal juba valmis. Onu naine, pikk tüse naisterahvas, oli siiski veel sümpaatsem. Tema rääkis, et nende kaks tüdruku on Lõuna-Venemaal Rostovi linnas ja et nad kirjutanud, et „vanemate palved on nende ümber kui müür.“ Siis sõime lõunat hästi kaetud laua ääres akna all. Parajasti söömise ajal kadus päikesepaiste ja läbi akna paistis, kuidas sadas valju vihma. Äkki lõi välku ja siis müristas valjusti... Perenaine lausus: „Ometi usuta inimesed nägevad ja kuulevad, et Jumal on taevas.“ Lahkumisel onu Kaarli majast jäi mulje, et selles maja vaim on ühtne Uhta maja vaimuga.

Õhtu poole viis onu Eduard oma Uhta külalised Ülemiste mäele oma isa küllastama. Ei mäleta, kuidas meie sinna saime, kas voorimehega või jala. Aga sealsed muljed olid enamasti vastupidised seni saadud muljetega. Ruumikas tuba seal küll oli, aga seinad tunduvad mälestustes, nagu oleksid nad olnud määrdunud ja samuti põrand. Ka tundus, et ei olnud küllalt toole: onu Madis pani oma külalised istuma pingile ja mälestustes paistab, et ta ise istus oma tööpingile. Onu Madis oli puusepp, omal ajal töötanud Bekkeri laevatehastes.

Aga kõige parem nähtus selles toas oli onu Madis ise. Ta oli pikk tüse täismees. Ta rääkis ettevaatlikult pikkamisi ja selle juures mängles tema näol sageli naeratus. Ta poeg, onu Eduard, oma vaikuse ja tõsidusega nagu polnudki tema poeg. Onu Madis oli lesk. Ja tuleb meelde, et Leina vanaema kunagi ütles, et onu Madise naine olnud „väga vaikne tasane naisterahvas“. Niisiis onu Eduard pidi olema oma ema poeg. Oli sellega kuidas oli, aga mälestustes paistab, et onu Madis istudes oma tööpingil rääkis ja rääkis peaaegu üksi oma külalistele. Onu Madis rääkis esiteks ilmast ja et ta paekivide järgi jälle ennustab vihma. Ta töötanud kusagil teiste meestega paekivi põrandal ja igakord enne vihma paekivi põrand läinud märjaks ja olnud seega hea ilma ettekuulutaja. Kuid siis tuli tuppa onu Madise teine poeg Martin, umbes 30-aastane keskmist kasvu paksuvõitu noormees ja hakkas jutule vahele segama. Ka jutu ainek pidi kuidagi muutuma, sest hästi on mees, et Martin ütles isale umbes nii: „kas sa ka tead, mis linna elu on? Turul ja poes küsitakse sult raha. Siis seal tuleb uksest sisse majaomanik ja näitab seinale, et lapsed on tapeedi katki käristanud ja paneb üüri juurde“. Onu Madis aga naeratas ja püüdis oma jutuga pikkamisi Martini juttu segada. Aga siis onu Madis

ütles midagi arvustavalt ka „kirikumeeste“ kohta, et umbes igamees vaatab, kuidas ta saaks teistelt maksu ja paremini elada. Aga seda ta ütles nagu südamlikult õpetades ja head nõu andes „väikese Pärnati“ isale. Martin aga ütles meie isale: „ma olen kuulnud, et sa oled läinud „pikapingimeeste“ hulka. „Väikese Pärnati“ meelest olid kõige pikemad pingid palvemajas ja kirikus. Ja siis jälle Madis püüdis naeratades oma jutuga vahele tulla, kuid ka mitte Martini sõnu tühistada.

Onu Madis oli näiliselt armastuse vääriline onu ja sellisena jäi ta „väikese Pärnati“ mälestusse, nähes teda ainult üks kord oma elus. Onu Madis, nagu ma isalt kuulsin, oli oma elus kätega palju töötanud, et oma perekonda ülal pidada ja end, aga paistis et selle peale pole olnud Jumala õnnistust. Onu Madis ei olnudki usklik nagu ta vennad Kaarli ja Juhan. Onu Madis lõpetas oma päevi kehvuses ja üüri korteris, kuna ta vend Kaarli Tõnismäel oli majaomanik ja ta vend Juhan Vaimõisas oli olnud mõisa valitseja ja siis peaaegu kingiks saanud Leina talu. Püha kiri ütleb: „Jumalakartus saadab kõigile asjule kasu ja temal on selle ja tuleva elu töötus“. Nagu ma pärast poole sain vähe teada, oli onu Madisel veel mingi häda selle poja Martini pärast, kellega ta koos elas. Aga milline see häda oli - pole enam kelle käest seda küsida. Kas temal oli joomari kalduvusi? Ainult, et ma kuulsin midagi, nagu onu Eduard oleks pidanud oma isa ja venda toetama. Lasnamäelt lahkudes tuli Martin meid saatma ja teel juhtis isa tähelepanu sellele, et ta aluspükste paelad olid tulnud nähtavale. Isa kohendas end ja tänas teda. Martin aga ütles: „Ega linnas saa nii olla kui maal metsa vahel. Siin pannakse tähele.“ Teel Martini käitumine muutus ja ta püüdis isaga lahkesti rääkida ja nagu oma esialgseid teravaid ütlusi parandada. Ma arvan nüüd, et Martin oli esialgu natuke „vintis“. Lahkudes isa kutsus teda maale külla. Onu Eduardiga polnud teel juttu. Suurest ilusast Kadrioru lossist möödudes puude all nägime selle rõdul meest istumas. Isa ütles: „See on küll kuberner ise“. Onu Eduard ütles: „Eks ta ole niisama inimene kui kõik teised“. (Kuberner elas sel ajal Kadrioru lossis). Siis on mälus, et sõitsime suure lahtise vankriga „konkal“, mida vedas hobune tasakesi joostes. Sõitsime mööda tänavat, mille ääri ikka jälle ilustasid leherikkad puud ja haistsid suveõhtu varje. Mälestuses paistab, nagu oleks olnud suur vaikus, milles sõitis „konka“ hobu ja tänava äärtel liikusid puhtad ja mõistlikud inimesed... noor väheldane naine puhtalt rietatud suure korviga täis puhast pesu tuli peatusel „konkale“. Aga kui sõiduraha nõuti, siis tal polnud raha ja ta palus, et keegi laenaks. Meie isa andis talle väikese hõbedase raha. Peatusel „konkalt“ maha tulles, naine palus oodata, et ta maksaks ära, aga isa lõi käega ja läksime edasi. Naine seisatas ja tänas. Kõik see oli ilus. Tallinna esimese nägemise mälestused on otsas.

(Siin kohal tuletan meelde, et ka meie ema rääkis oma esimese Tallinna käigu mälestusi oma isaga. Ema olnud siis juba vanem üle kümne aasta ja see olnud ka suvisel ajal. Nemad olnud kahe hobuvankriga ja meie ema olnud teisel vankril hobuseajajaks. Peale turul olemise pole neil olnud külaskäike, olnud ainult kaupmehe hoovis ja käinud mingis kaupluses. Seal meie ema näinud teist temasugust tüdrukut ja mõelnud: Ennäe, üks teine maatüdruk on ka linna tulnud. Aga siis ta saanud aru, et ta ise on see maatüdruk ühes suures peeglis. Siis kaupmehe hoovis ta pannud tähele, et linna mehed ajanud heinu üles lakka ja võtnud seejuures tema arvates väga väiksed hangutäied, „muidu natuke hangu otsa“.

Aga isa oli talle näidanud ka, mis on Tallinnas kõige huvitavam. Isa on viinud ta Toompeale ja siis Patkuli trepile, kust nad on näinud alumist linna ja merd... Tahaksime kujutleda meie vanaisa oma tütreaga, meie emaga, Patkuli trepil, vaadates sealt üle majade kaugemale, kus suur vesi ja taeva äär püüavad ühineda. Kas nad aimasid, et seda suurt vett mööda ja üle selle sõidavad kord nende järeltulijad?..)

Järgmisel hommikul olime koduteel. Mäletan, et olime juba linnast väljas ja kummalgi pool teed olid rohelised väljad. Siis tabas „väikest Pärnatit“ suurepärase nähtus -

raudteerong sõitis mööda - suur rida sõitvaid majakesi. Ühe majakese aknal lehvitasid meile kaks kätt valgeid rätikuid - need olid Eduard ja tädi Lote, kes sõitsid maale Uhtale vastu külaskäigule. Nad sõitsid raudteega Nissi jaamani ja sealt postihobustega Märjamaale. Oli varsti õhtu, kui Märjamaale jõudsime ja ilm muutus vihmaseks, nagu onu Madis oli ennustanud. Onu Eduard ja tädi Lote olid Märjamaal juba ees, postihobuste jaama juures ja nad istusid meie vankrile isa kõrvale, „väike Pärnat“ aga pandi vankri tahaotsa istuma.

Järgmisel päeval säras jälle päike ja Uhta kevad oli oma viimases ilus. Onu Eduard ja tädi Lote olid ka meil ja neile meeldis käia õunapuuaias. Õitsvate sirelite sina varjas „keldrimäge“ ja rohumaad Uhtal ja ta ümbruses sätendasid kuldsete tähtedega võilillede näod helerohelisel tagapõhjal. See oli viimane kevade hõisk, et maad anda suvele.

Ei tahaks isegi oma mälestusi uskuda. Oli ju tolleaegne Jaanipäev vana kalendri järgi kaks nädalat pärast uue kalendri Jaanipäeva. Ja kas oli loodus veel siis nii kevadine? Ometi mulle paistab, et siis ka veel „mesilased heitsid“ ja oodatud „mesilaspere“ oli ära läinud ja minuga tapeldi, et ma olin olnud neid hooletu tähele panema ja valvama. Isegi tädi Lote oli mulle pahane. Kas on midagi mälestuste järjekorras segi läinud või ei ole segi läinud? Rohkem kui poolesaja aasta eest umbes...

Ega Aruküla rahvas ei rääkinud valet, kui nad suvel pikka teed Uhta maast läbi käies oma heinamaadele Uhta inimeste kohta ütlesid, et „nad elavad roheaias“. Oli ju Uhta loodus suvel ka väljapool „õunapuuaeda“ rohuaia taoline, ja laiutasid just „õunapuuaias“ taga paremale ja pahemale poole heinamaad ja rohumaade hõng tungis sooja ilmaga isegi tuppa. Uhta „väike Pärnat“ ei teadnud midagi karjase põlvest, aga ta pani tähele, et Aruküla Jaagu talu „väike Jüri ja Manni“ käisid peaaegu igal päeval Uhtalt läbi ligi kolme kilomeetri kaugusel oleval karjamaal loomi vaatamas, kas nad koha peal on ja pole karjamaalt välja läinud.

Ühel soojal päeval, vist oli see laupäev, olid Uhta „väikesed“ vanaema ümber pesuköögi juures. Pesuköögis midagi keedeti või pesti pesu. „Väiksele Pärnatile“ meeldis istuda pesuköögi juures oleval suurel põlluväraval ja mängida jalgratturit pulk käes rooliks. Järsku tulevad Uhta inimesed heinamaalt, ruttavad küla poole ja ütlevad ärevuses: „Arukülas on tulekahju“. Ja tõepoolest Aruküla kohalt tõusis paksu suitsu. Isa tuli sealt varsti tagasi ja ütles: „Jaagu on maha põlenud“ ja nad pole saanud enam midagi päästa. Jaan läinud küla heinamaale Jaagu rahvale seda ütleva. Süda heinaajal ilusa ilmaga oli küla inimestest tühi, ainult mõned õige vanad inimesed ja lapsed olid koduhoidjateks. Ja just Uhta inimesed oli häda korral kõige lähemal. Aga meie ema tuli Jaagult „väikese Manni ja Jüri“. „Väike Jüri“ oli särge väel, sest kõik oli tules hukkunud. Ema tõi neile võileibu süüa ja püüdis nendega rääkida, lapsed aga ütlesid vaevalt, et nende ema „teinud hommikul leiba“. Vist oli neil ka mingi mure, sest külas levis pärastpoole jutt, et lapsed mänginud „elavate“ sütega enne tulekahju. „Väike Pärnat“ aga hakkas „väikese Jüri ja Manni“ juures seisma (nad oli kõik peaaegu ühealised) ja vaatas mis nad teevad. „Väike Jüri ja Manni“ läksid õunapuuaeda ja hakkasid tooreid marju sööma. „Väike Pärnat“ läks neile järele ja vist ka ütles, et

„marjad on alles toored“, aga „väike Jüri ja Mann“ sellest ei hoolinud, vaid sõid vaikides edasi. Kui Jaaniõhtu tuli, siis ta rääkis, et ta saanud heinamaal kätte ainult Jaagu „vana Jüri“ (väikese Jüri ja Manni vanaisa). Jaani nähes „vana Jüri“ justkui ehmatanud ja läinud näost teist moodi. Kui Jaan talle seda paha uudist rääkinud, siis „vana Jüri“ öelnud: „Meie nägime suitsu küll küla pool, aga arvasime, et Uhta põleb. „Väike Jüri ja Mann“ jäid ööseks Uhtale. Teisel päeval Jaagu perenaine tuli meile ja rääkis, et tulekahju päeval hommikul tema oli küpsetanud leiba ja söed jäänud koldesse ja et vist tuli oli sealt alguse saanud. „Väike Jüri ja Mann“ läksid oma emaga ära, aga enne seda meie ema pani „väikses Pärnati“ uuevõitu pintsaku „väikese Jüri“ selga. Pärast „väike Pärnat“ pani iga kord tähele, kui Jaagu lapsed Uhtalt mööda läksid, et ta pintsak oli „väikse Jüri“ seljas.

Veel tuli meelde teine juhtumine suvisest heinaajast, kui veel ei nõutud „väikeselt Pärnatilt“ rehaga töötamist. Ka see oli enne „väikest Miilit“. Ühel palavalt päeval tuli ema heinamaalt jutuga, et metsas ja igal pool olevat palju nõelusse ja olevat isegi Krantsi kaelast nõelanud ja seepärast lapsed ei tohtivat isegi õues joosta, veel vähem isa juurde heinamaale tulla. Töö rutu pärast oli vististi ka vanaema heinamaal. Ema pani lauale „ettekambri“ piima ja leiba ja seal oli ka mett kausiga. Ka oli seal pildiraamat, vist Leina vanaema toodud. Kui meie ema oli „väikesele Almale“ süüa pakkunud, siis ta viis „väikse Alma“ tagakambri ja soovitas tal seal voodis puhata. „Väikese Pärnati“ aga ema jättis ettekambri ja väljus. Väike poiss oli üks, „väike Alma“ jäi vist küll rahule oma kambri, sest seekord ta mälestuses enam ei esine. „Väike Pärnat“ aga tundis end vangina ja see vangipõli jäi tal meelde eluks ajaks. Kahest aknast voolas sisse ülekülluses suve keskpäeva valgust, sulatas mett kausis ja päevitas pildiraamatut. Kuid väikesele vangile näisid kõik need asjad teisejärgulise tähtsusega. Ta vaatas aknast välja noore kastanipuu suurtele lehtedele, just akna taga kasvavaile „tõllakujulistele“ sinistele lilledele, keldrimäe sirelitele... Kõik näisid unistavat suurest valgusest ja niisama üksikuna ja täis igavust nagu ta isegi. Ei ühtki inimest ega looma... Kus siis krants on? Kas tema on juba surnud, kui uss teda nõelas? Ma arvan nüüd, et igavus pidi väikest poissi väsitama. Midagi on mälestuses selle taolist, et kui päikesesära hakkas vähenema, siis ka „väike Pärnat“ läks tagakambri ja voodisse...

Ega sügis polnud Uhta inimestele töökoormuse poolest leebem, ainult et hakati öösel vähehaaval rohkem magada saama. „Väike Pärnat“ sai sügise muljete alguse sellest, et hommikuti hakkas juba läbi une kuulma õuest tulevat heli kilks, kõlks, kilks, kõlks. Tähendab, Uhta inimesed peksid reht. Üldse hakkas sügis andma eredamaid muljeid. „Õunapuuaed“ muutus vähehaaval käidavamaks kohaks: esialgu käidi ja söödi vaheaegadel põõsailt marju, pärastpoole aga õunu puude alt korjamas. Suur osa puid andis mittesäilitatavaid õunu (ja selles oli vanaisa eksitus) ja õunarikkal sügisel, kui õunte pakkumine oli suur ja Uhta isal oli vähe aega nende turustamiseks, jätkus õunu isegi sigadele söötmiseks. Kui „väike Pärnat“ oli maitsnud parimaid õunu ja ploome, mida ikka rohkem oli igal hommikul puude all, siis lipitses ta pärastpoole meekausside ümber „ees- ja tagakambri“. Ja kui siis sellest oli küll, siis läks ta vaatama, mis õues tehakse. Ta jäi seisma avatud rehealuse ette, mille mõlemad väravad olid pärani lahti. Tuulati vilja. Ülevallt sarjast langesid tuule kätte ja mustale savisele põrandale kuldkollased terad ja tuul viis aganad kaugele... „Väikesele Pärnatile“ aga öeldi: „Hoi tuule eest ära“. Aga on ka teistsuguseid mälestusi sellest ajast, kui „väike Pärnat“ enam nii „väike“ polnudki. See oli viimane ajajärk, kui Uhtal veel künti hark-sahkadega ja veel isegi härgadega. Ja siis tuli ette sügisel, et isa kündis, kaks härga ikkega rakendatud suure harksaha ette ja „väike Pärnat“ pidi „härja ees“ käima. (Härjad käisid paremini vao vahel, kui inimene nende ees käis). Ma mäletan, et kui Kaarli veel härgadega kündis, siis käis Teele „härja ees“. Aga kui härgadega töö Uhtal hakkas „ajast ja arust“

minema, siis sai ka „väike Pärnat“ seda kergelt tööd katsuda. Mäletan, see oli pilvisel ja vaikselt hilissügise päeval, et isa kündis härgadega Reinu talu põllu aia ääres ja ma käisin „härja eest“. Siis Reinu peremees, Reinu Mart tuli aia tagant meie isaga juttu ajama ja andis mulle suure pehme õuna. Härjad puhkasid. Harilikult, kui isa laskis härgi puhata, siis „väikesele Pärnatile“ meeldis oma väikeste kätega katsuda härgade suuri tugevaid sarvi. Härjad vastasid talle suurte härja silmadega...

Aga sügise soojuse asemele hakkas ka tulema jahedamaid tuuli, milles kollased lehed lendlesid ja tumeroheline maa hakkas kattuma kollaste lehtedega. Õunapuuias, kahe suure saarepuu alla tekkis paks kord kollaseid lehti ja „väikese Pärnati“ ülesandeks oli neid oma väikese vankriga „karjaaeda“ vedada (karjalauda õuepoolne lahtine osa, kus kariloomad suvel ööbisid). Aga kui päevad läksid ikka külmemaks ja „väikesele Pärnatil“ enam midagi õues teha polnud ja ta jäi veel kauemaks vaatama, mida suured inimesed seal teevad, siis hakati talle ütleva: „Mine tuppa. Mis sa siin külmetad.“. „Väikest Almat“ polnud enam ammu õues käimas, tal lubati olla ainult toas.

Kuni langes nii puhas ja valge lumi, kui lapsepõlve ilmsüütus, kohati sopasele, kohati lehtede vaibaga kaetud maale... Kuni „vana Kaarli“ hakkas igal laupäeval hagu suurde tuppa tooma, et selle suurt ahju soojaks kütta... „Väike Pärnat“ aga tõi pööningult Leina vanaema toodud võõrakeelseid kuid rohkete piltidega kaunistatud ajakirju (Vanamõisa sakstest mahajäänud), et neid vaadelda. Eriti huvitas teda aastaajaga kooskõlas olev pilt, milles kirjutati vene „troikat“ lumisel välja ja hunte, kes kihutavad kallale „troikas“ olijaile. (Troika vene saan, mille ette on kolm hobust rakendatud).

Ja siis tuli varsti, peaaegu talve algul aeg, millal hakati ütleva, et „jõulud tulevad“. See algas sellega, et pesuköök, mida harilikult „allköögis“ hüüti, oli täis kadakalõhnalist auru kadaka okstega keedetud veest ja samuti oli seal astjaid kadaka veega. Kõik see tähendas, et „allköögis“ pruuliti õlut jõuluks. Samal ajal koristati ja tuulutati tubasid kõigest sellest, mis oli seal suve jooksul mittevajalikuks muutunud. Suurest toast kanti välja kõik lauad ja koikud, tühjendati koikude aluskotid vanast põhust ja siis pesti mitmekesi suure toa põrandat. Selle juures kraamist tühi tuba kajas kummaliselt, kui seal räägiti. Siis õhtuti polnud suures toas enam tavalisi toiminguid - puutööd ega ketramist. Leenu ja Teele, ka Jaan aitas neid täiel määral, hakkisid rasva ja sibulaid ja nutsid ise selle juures. (Hakitud sibulad panid nende silmad vett jooksmas). „Väike Pärnat“ aga pandi vorstitikke lõikama. Ka meeldis tal käia „allköögis“ maitsemas „õllemakit“. Kõige viimaks toodi suurde tuppa põhku ja magati pestud põrandal põhkude peal, kuna koikude aluskotid olid veel uue põhuga täitmata. Kõik see oli „väikese Pärnati“ meelest nii huvitav ja ilus, et ka tema tahtis teiste hulgas suures toas põhkudel magada. Suure toa alalised elanikud olid Jaan, Leenu, Teele ja „vana Kaarli“. Tema magas ahju taga. Ka vanaema säng oli suures toas.

Ja siis võib-olla juba paari päeva pärast tuli see õhtu, et noor kuusepuu oli toodud ettekambrisse. Isa ja ema olid puhastes talveriietes, et väljuda ja sõita jõululaupäevaõhtusele jumalateenistusele kirikusse. Kuid enne seda puistas ema lauale hobuse-, kuke- ja kalakujulisi präänikuid, samuti läikivasse paberisse mähitud kompekke. Isa ja ema tegid „väikesele Pärnatile“ ülesandeks neid niidiga kuusepuu külge siduda ja ka tooli peale tõusta, kui muidu ei ulata. Meeles on, et see töö oli väga igav ja edenes visalt. Ei ole meeles, et „väike Alma“ teda oleks aidanud, vististi ta oli veel liiga väike selleks ja vanaema hoole all. Aga meeles on, et hämardus väikeses toas ja seal oli veel küll asju puu külge panna. Siis tuli Teele, vaikne ja hea tütarlaps väikesele poisile abiks ja pani ka lambi põlema. See on üks mälestus varasest lapsepõlvest, kui väike poiss pidi üksinda jõulupuud ehitama, kui ema oli välja läinud ja suure kollase ja paksu rätiku enda ümber pannud, kui tuba pimedaks läks ja hea Teele tuli aitama...

Ja neid mälestusi on küll, et pärast, kui isa ja ema juba kirikust tulnud ja kodus olid, ka Leenu tuli suurest toast aitama ehteid ja küünlaid puu külge panna ja kui juba puu säras põlevate küünaldega ja isa hakkas mängima orelit, siis tuli ka Jaan. Nähtavasti ta oli maganud ja oli alles unine. "Vana Kaarli" ei tulnud kunagi jõulupuule. Kõige enam meelde jäänud laul, mida isa armastas laulda jõulupuul all, oli:

Issand kõrgest taevast
Vaatab meie peal',
Päästab ära vaevast
Saadab rõõmu meil.

Rahu on seal taevas,
Kus kõik inglid on,
Sest nüüd laulgem rõõmsast:
Aeg on lühike."

Ja kui siis kõigi nägudel helkis vastu küünalde valgus ehitud puult ja lauldi kaasa oreliga saatel, siis oli silmapilguks unustatud talve külmus. Selle asemele tõusis suve maa lauluga:

„Karjastele väljal
Teadagi antaks,
Et neil sündind
Issand Önnistegija..."

Jõulu õhtu küünalde sära jõulu laulude saatel, see oli jõulu haripunkt, talve ilusaim elamus. Midagi tungis igaihe hinge esimese jõulu öö valgusest, kui karjastele öeldi: „Vaata, ma kuulutan teile suure rõõmu..." Näis, et silmapilguks oli unustatud igapäevane töö ja vaev ja mõtted tõusid kõrgemale, palju parema poole...

Jõulu järel alles tuli pikk talv. Pikkadel talveõhtutel „suures toas“ enne laelambi süütamist peeti „videvikku“, kui sulane ja tüdrukud puhkasid enne õhtust puutööd ja ketramist. Videviku ajal vanaema võttis enda juurde „väikese Pärnati“ ja „väikese Alma“ ja hakkas neile õpetama laule, sõnu ette öeldes, mida meie lapsed pidime järele ütleva. Muude etteöeldud sõnade hulgast on eriti meelde jäänud see, et „kõige parem elu teel, on viletsus ja nutu meel - üks vaevaline asi“ (?). Küll see oli kiriku „vana lauluraamatu“ sõnadega, aga see oli ka vanaema kogutud elutarkus - küll vanaema teadis, kuidas nad olid vanaisaga Uhtat alustanud, tervise ja lapsed kaotanud... Aga mida mõistsime meie lapsed siis sellest? Uhta „väikesi“ ju südatalvel õue ei lastud ja „väike Pärnat“ veetis oma aega enamasti pilte vaadates vanades ajakirjades, mida Leina vanaema oli toonud. Ja kui tal sellest himu täis, siis läks ta suurde tuppa tagasi akna juurde, kus kangakudumise teljed olid ja vaatas läbi akna, kuidas mööda põlluteed liikusid hobused regedega ja ka inimesed. Lõppemata kruusavoorid tulid Kunsu küla poolt ja libisesid Linnametsa poole... Teised reed aga läksid tühjalt kruusaukude poole...

Kuid kõik, see lõppes viimase talvega enne kooli minekut, see oli talve, kui 1905. aasta vahetus 1906. aastaga. Väga võimalik, et ka see esimene Tallinnas käimine oli 1905.

aasta suvel. Kuid 1905-1906 talve esimene pool jättis mälestusse midagi tolle aja ärevusest. Mäletan, et suures toas oli puutöö pink, sulane Jaan tegi seal mingit puutööd. Suure toa esimeses pooles oli palju hõövlilaaste... Ja meil olid külalised... Onu Karl, isa vend, oli meil oma perega, oma naise Maali ja „väikese Arturiga“. Aga ei mäleta, et onu Karl ja isa päeval kodus olid - ei tea kus nad viibisid. Mulle vist ema ütles, et nad olevat külaskäigul Leinal. Siis „väike Pärnat“ ei võinud aimata, et onu Karl hoidis end varjul Uhtal ja kus ta veel võis kõrval olla. Nimelt oli Kasti külas, kus onu Karl oli vallakirjutajaks, inimesi, ka Tuulja talu peremees Jüri, kes ka oli „talitaja“ (vallavanem tolleaegses omavalitsuses), kes olid „mõisapõletajatega“ ühel meelel ja onu Karliga vastuolus. Onu Karlil oli arusaamatus, sest nähtavasti tema arvates olid kõik mõisnikud Vaimõisa Vilkeni taolised, kes tema isale kinkis „Leina“ talu. Mõisate põletamine oli loll tegu, mis ei võinud mõisnikke kõrvaldada. Aga onu Karlil oli ka lollus püüda mõisnikuga käsi-käes käia, kes polnud kuidagi rahva sõber ega heategija.

Nii siis, mäletan, et õue oli lumine ja külm, tume. Mälestuses näib, et oli juba õhtu poole, kui õuest tulijad hakkasid ärevusega toas ütleva: „Haimre mõis põleb!“ Näib, nagu oleksin paljajalu ja läksin ka õue vaatama. Kuid paljajalu üle ukse kivi ei saanud ja praegu on veel mees, et ukse kivi oli väga külm. Siiski nägin suurt punast puude kõrgust tuld „aasa“ taga, mis pidi olema, et „mõis põleb“. Õhtul, aga kui oli juba pime, käisin vanemate inimeste jutu peale õues vaatamas, kuidas taeva ääred kumasid tulekahjust. Eriti kõrge tulekahju kuma oli pikarehe rehemaja taga... Vana Kaarli ja teised arutasid, et millised mõisad võiksid sel kohal olla... „Eeskambris“ aga mina ja „väike Artur“ ja „väike Alma“ tegime poe mängu. Ei mäleta, kes meist „poodniku“ osas oli või olime korda mööda. Tädi Maali aga vaatas vaikides pealt, istudes toolil talirietes. Kas ta oli valmis õues olemiseks?...

Olime lapsed ja ei aimanud vanemate inimeste muresid.

Pärast neid sündmusi ma mäletan, et isale tuli käsk, et ta peab minema Kasti vallamaja juurde vaatama, kuidas mõisapõletajaid pekstakse. Siis oli isa ära päev läbi ja kui ta õhtul koju tuli, siis ta vaikus ja ei rääkinud minu kuuldes isegi emaga mitte. Pärast kunagi isa ütles selle kohta, et „see kõik oleks pidanud olemata olema“.

Väga võimalik, et see oli ka veel selsamal talvel, et olin isa kõrval Märjamaa kirikus jõululaupäeva õhtusel jumalateenistusel. Isa oli koha võtnud, nagu see oli tal viisiks, oreli koori all oleval kooril, mis oli altari vastas. Samuti isa ei tahtnud kunagi istuda koori äärel, kuid mina oleksin meeleldi seal olnud ja sealt alla vaadanud. Kirikus oli tookord hõredasti inimesi - inimesed nähtavasti polnud veel harjunud jõululaupäevaste jumalateenistustega. Ja mina, „väike Pärnat“ tahtsin ikka minna isa juurest ära üle pinkide koori äärelt alla vaatama. Ei tea, miks isa mind ei keelanud?

Jõululaupäeva õhtusel jumalateenistusel on pastor harilikult ainult altariruumis. Aga vaata äkiste ma näen, et pastor seisab kantsli kohal põrandal... Ta mõlemad käed on üles tõstetud ja kummaski käes on üks sõrm ähvardavalt püsti... Ja ta peab just minule kõikide kuuldes valju manitsuse kõne ja mitte lühikese... Ma ehmatasin nii palju, et ma selle kõne sisu ei mäleta, ainult et selles oli midagi sellesarnast, et ma peaksin kirikus korralik olema, Jumalale ja vanematele sõnakuulelik olema. Ehmatusest ma jäin vagusi seisma kui kivi. Mis see oli? See oli ingel pastori kujul, kes andis mulle juhendi mu järgneva eluks. Kirikust välja tulles isa ei rääkinud midagi ja käitus nagu poleks midagi erakorralist juhtunud. Kindel oli, et peale minu seda ei näinud ega kuulnud ükski kirikulistest. See oli Issandast saadetud hoiatus, et nähtamatu ilm ja Jumal on olemas ja et ma pean käituma vastavalt sellele tõele. Ja kuigi pärastises elus ma harva mõtlesin sellele nägemusele, siiski ta mõju jäi. Ma pole kunagi julgenud saada ateistiks ja minul oli ikka kalduvus jumalakartusele, kuigi ma armastasin teadmisi.

Noorte abielumeestena, meie isa ja ta vend Pärnat olid ostnud mingist kauplusest seinapildid, mis kujutasid ühte ja sedasama - kaitseingel väikese lapsega, kes lilli nopib kuristiku serval. Onu Pärnati pildil olnud see tütarlaps ja onu Pärnat sai tütre Olga. Meie isa ostetud pildil oli see poeglaps ja tema sai „väikese Pärnati“. Ja see kaitseingel on teda hoidnud nii mitmel kuristiku serval... ja andis temale ka veel juhendi ja hoiatuse, kui varane lapsepõlv lõppes. See kaitseingli pilt rippus kogu meie lapsepõlve aeg Uhta „eeskambri“ seinal ja ei ole mälestuses lapsepõlve „eeskambrit“ ilma selle seinapildita.

Ja nõnda tuli kätte talve, millal 1906. aasta vahetus 1907. aastaga. „Väike Pärnat“ polnud enam väike, vaid 9-aastane pikk poiss. Temal oli võrdlemisi väike pea pika juustega, pikk kael ja nõrk keha. Vana Kaarli isegi ütles emale: „Vaata missugune laps sul on!“ Lugema ta oli õppinud viimaks, kuigi selle juures oli purunenud enam kui üks aabits. Kuigi ta poisikesena küll oli lehitsenud „pildiraamatuid“ (piltidega ajakirju), siiski lugema õppimine oli talle väga visa. Ometi 9-aastasena võis ta juba vabalt lugeda Pühakirja raamatuid. Vanaema ja isa panid ta lugema Piiblit ja leides seal huvitavaid lugusid, luges seda vahel ka vabatahtlikult. Ta püüdis lugeda „Kristlikku Pühapäeva lehte“, mille kirikulised igal pühapäeval kirikust tõid, aga seal tuli ette raskesti kokku loetavaid sõnu, mida ta polnud ennem kuulnud ja selle lugemisest ei tulnud palju välja. Tuli ka ette, et vanaema ja isa eeskujul ta palus kusagil teistele nähtamatult Jumalat ja leidis selles seni tundmata lohutust. Ja oleks ta selle sisse jäänud, siis oleks elus mõnigi eksisamm tegemata jäänud. Aga kodustele mõjudele olid peale tulemas uued mõjud - kool.

Uhta papa ja mamma lasksid oma poja hellitavalt veel talve esimese poole kodus puhata. Alles siis, kui oli alanud uus aasta numbritega 1907, tuli koolimine. Jaanuari kuu hommikul, kui õues oli külm ja lumi ja hobu oli rakendatud saani ette ja isa ja mina olime talveriidides väljasõiduks, pidas isa ema juuresolekul „tagakambri“ lühikese palve ja siis algas sõit Märjamaale ja kooli. Teel veel isa manitses, kuidas koolis tuleb käituda, kooliõpetaja sõna kuulda ja mitte „vallatust“ teha. Aga kool oli „eraalgkool“, sest isa soovis, et ta poeg ka saksa keelt õpiks ja seda enam, et seal kooliõpetajaks oli Märjamaa kiriku köster, meie kaugelt sugulane. (Tol ajal oli koolide olukord äärmiselt vilets. Tsaarivalitsus tahtis Baltimaa rahvaid venestada ja juba algkoolides oli sunduslikuks õppekeeleks vene keel. Maarahva algkoolides, mida „vallakoolideks“ nimetati õpiti harilikult kolm talve ja seda oktoobri kuust aprilli kuuni. Harilikult õpetajad oskasid halvasti vene keelt ja õpetus sündis siiski emakeeles, aga teatavad õpikud pidid olema venekeelsed. Neis koolides õpetati katekismuse viit peatükki, „Piibli lugu“, eesti keele lugemist ja kirjutamist ja kirikulaulu vastavate eestikeelsete õpikutega ja siis vene keelt ja kirja, aritmeetika nelja tehet täisarvudega ja ka vähe maateadust vastavate venekeelsete õpikutega. Peale „vallakoolide“ olid ka veel lubatud eraalgkoolid, kus õpetaja võis omal tahtel õppekava laiendada ja nii õpetati neis ka saksa keelt. Eraalgkoolid olid õpetajate endi ettevõtted ja said lastevanemate käest tasu, kuid olid koolide valitsuse kontrolli all. „Vallakoolid“ olid tasuta, need olid omavalitsuse ja mõisnike ülalpidamisel.

Koolis olin ma võõras teistele õpilastele ja nad olid võõrad mulle. Ma ei seltsinud kaasõpilastega ja nemad olid valmis mind torkima ja narrima. Ja vististi oli ka minu käitumine väga kohmakas ja arglik. Olin üles kasvanud ilma kokkupuutumiseta küla lastega ja olin juba varsti koolialine, kui minu õde Alma hakkas minu mälestustes

mingit osa etendama. Kõik see jättis minusse üksinduse ja iseolemise jälje, mida pärastine elu peaaegu ei suutnud maha hõõruda.

Märjamaa kõstri algkoolis õppisin peale „viie peatüki“ ja „Piibli loo“ algeliselt lugema vene keelt ja ka saksa keelt ja ka natuke aritmeetikat. Ja kuigi ma selles koolis veetsin aega veel 1907. ja 1908. aasta talvel, ei jätnud see kool mulle mingit erilist mõju. Just nagu oleks söönud toitu, millel polnud mingit maiku. Siis see kool suleti, vististi õpetaja vähese vene keele oskuse pärast.

Siis 1908-1909. aastate talveks isa pani mind Märjamaal olevasse teise eraalgkooli, kus õpetajaks oli naisterahvas, aga kes hästi valdas vene ja saksa keelt. Seal sain ma esimese venekeelse maateaduse õpiku ja olin juba vene keeles kuidagi edasijõudnud, et võisin sellest natuke aru saada. See maateaduse õpik oma piltidega viis mind aimamisele, et looduses on saladused ja et kogu maakeral ja tähtede ilmas on palju huvitavaid asju. Mind hakkas huvitama suur seinal rippuv maa poolkerade kaart ja Euroopa kaart ja ma olin kaardi tundmise poolest kõige edasijõudlikum. Õpetajanna kiitis mind selle poolest ja teised õpilased kadestasid mind. Ka selle õpetajanna mõjul hakkasin mõistma mõningate saksakeelsete luuletuste ilu. Kuid ka see eraalgkool suleti ja väga võimalik, et vähese venestamise poliitika teostamise pärast.

Et talvel kehalikuks tööks nõrka poissi mitte kodus pidada, pani isa mind viimaks Haimre vallakooli. Seal sai õpetajaks vana õpetaja poeg Evald, kes oli saanud uuema aja „linnakooli“ hariduse ja oskas saksa keelt. Muidugi, isa pani mind vallakooli selle mõttega, et ma noore õpetaja haridusest pidin eraviisil osa saama. Isegi teisest vallast tuli sinna õpilasi selles mõttes. Siiski ka „linnakool“, mille noor õpetaja oli lõpetanud, oli midagi vahepealset tolleaegse rahvakooli ja keskkooli vahel ja ta õppekava oli palju kitsam tolleaegse gümnaasiumi või reaalkooli omast.

Haimre vallakooli maja oli kiviehitis mõisniku poolt ehitatud Haimre Nõmme tee lähedusse. (Ta on praegu peaaegu varemetes õgvendatud Pärnu-Tallinna maantee ääres). Selle kivimaja Märjamaa poolses otsas olevat ruumi oli kasutatud vallakohtu pidamiseks. Aga kuna vallakohtud kaotati, jäi see ruum vabaks ja meie koolipõlve ajal veetsid seal oma vanadusepäevi endise Sulu karjamõisa kubjas ja valitseja Rehe oma naisega, kes oma ustavuse eest mõisast ülalpidamise said. Ja vaata, nende juurde korterisse panid meie vanemad talveks minu ja mu õde Alma, kes ka nüüd hakkas koolis käima. Ja seda kõik selleks, et noor õpetaja Evald ja ta õde Alma pidid meile veel eraviisil tunde andma ja ka saksa keelt õpetama.

Ja vaata, seesama noor õpetaja Evald ja ta õde Alma ja see kirjandus, mis nad mulle lugeda andsid, avaldasid minule mõju, mida ma kannan veel praegu neid ridu kirjutades. Õpetaja Evaldi tõttu ma sain M. Kampmanni õpiku „Lugemise Raamatu“ ja selle läbi ma puutusin kokku Juhan Liivi ja Lydia Koidula luuletustega, kodumaa ajaloo ja mõningate huvitavate asjadega teadmiste vallas. Selle tagajärjeks oli, et ma hakkasin kandma salajast viha nende ja nende järeltulijate vastu, kes meie esivanemaid olid orjastanud ja keda meie esivanemad häbiga ja piinaga olid orjanud- nii muutusin rahvuslaseks. Ka avaldasid mulle suurt mõju vene ja saksa kirjanikkude, Puškini, Lermontovi, Goethe ja Schilleri luuletused, mida ma juba võisin lugeda ja mida õpetaja Evald kättesaadavaks tegi. Minul tekkis hea arusaamine ilukirjandusest ja ta väärtusest, et ta võib lugejat õnnelikuks teha, vähemalt lugemise ajal.

Nõnda siis kogunesime igal õhtul õpetaja elutuppa suure laua äärde, mina, Aruküla Jaagu Jüri (kes nende maja põlemise tagajärjel lapsena kord meil oli) ja veel kaks Valgu valla poissi, kes ka olid Rehe juures korteris. Ja õpetaja Evald õpetas meile täiendavalt aritmeetikat, uudisena veel geomeetriat, täiendavalt vene ja saksa keelt (grammatikat, kirjandust) ja minule veel üldist ajalugu. Ma ei mäleta, et mu õde Alma sellest õhtusest koolitunnist osa võttis või õpetas talle Evaldi õde suur „Alma“ eraldi saksa keelt.

Kuid õpetaja Evald näis minule väga targana ja oleksin tahtnud meeleldi tema taoline olla. Tema võime arvutada täpselt, hästi hääldada vene ja saksa keelt, tema kirjalikkus ja pliiatsi tarvitamine olid minule eeskujulikud. Ta juhtis tähelepanu ajaloo tähtsusele, et ajaloo meie näeme inimeste vigu ja häid külgi, kes enne meid on elanud ja et seega ajalugu on nagu peegel, milles meie näeme ka oma nägu ja mustust sellel.

Et seda kõrvaldada. Tema ütles ka, et Jumala käsud on aulised ja õiged ja et on ka Jumala käske, nagu armastada vaenlast, mis on nii jumalikud, et inimene ei suudagi neid teostada. Õhtul läbi akna vaadates ta hindas kuu tõusu metsa kohal ja ütles, et see on looduse ilu.

Ja tõepoolest, koolimaja oli kesk kõrget kuusemetsa ja see mets andis kõigile neile ütlustele mingisuguse salapärase mõju. Aga see oli just suure Alma teene, et ta õpetas mind ja mu õde vaatlema metsa kui midagi suurepäraselt, hingelist, müstilist... Kevadel pärast lumeminekut võttis seesama Alma mõnikord minu ja mu õe „väikse Alma“ metsaalusele jalutuskäigule. (Vana Rehe ja ta naine olid „suure Alma“ vanaisa ja vanaema ema poolt. Vanad tahtsid midagi omaette olla või teha ja saatsid meid ja „suure Alma“ meile karjaseks metsa alla käima. „Suur Alma“ polnud nii „suur“, ta oli natuke rohkem kui keskmist kasvu, kahvatu valgevereline tüdruk, umbes 20-ne aastane. Metsa alla tundus sulava maa ja kuusemetsa hõngu, õhtupooliku kevade päike paistis kõrgete kuuskede takka. Läksime pikkamisi mööda sihti ja siis istusime maha langenud puu peale. Siis „suur Alma“ jutustas: „Ma olen metsalaps, metsas sündinud ja üles kasvanud. Mets parandab ja rahustab mind...“ Mis see Alma rääkis metsa loodusest, jäi minule lahutamatuks päranduseks. See Alma pani mind ja minu õde kuulama, kuidas metsa koha kaugelt lähenes, valjemaks muutus, ulatus meieni ja kaugenes jälle kaugusesse tasanedes kaduvalt - toob salajutu kaugest minevikust, aga ka tulevikust. See oli metsa hingus, milles väljendus rahu, aga ka sageli kartus, siis jälle lootus ; isegi oli kuulda rõõmu, mis oli paisunud hõiske hüüeteks ; aga siis oli jälle midagi leina ja nutu taolist... Kas metsa rind oli tundnud salajast rõõmu kordaminekute pärast, mis ootasid minu väikest õde? Kas metsa rind oma hinguses oli tundnud kaasa kurbuste pärast, mis ootasid rääkijat ja mind? Mets oli rääkinud ja vähe oli, mis meie siis sellest mõistsime. Tõusime ja hakkasime jälle kodu poole minema.

Nõnda oli lugu minu poisikese põlve koolis käimisega. Oleksin meeleldi pärast algkooli edasi õppinud mingis Tallinna koolis ja ka isa oleks sellega viimaks nõustunud, kuigi vanemad oleksid ennemini näinud, et poiss oleks talus töötanud ja talupidamisest huvitatud olnud. Minul õnnestuski viimaks oma jonniga ajada ja sooritada eksam Tallinna reaalkooli, ei mäleta hästi, kas 2. või 3. klassi. Kuid tol ajal oli keskkooli väga vähe ja neid jube palju, kes soovisid edasi õppida. Minule öeldi, et kooli pääsemiseks ei jätku mulle kohta. Kuid näis ka, et kooli sissepääsemiseks polnud otsustavad ainult eksamil saadud näitajad, vaid suurel määral ka eestkostmine. Mäletan, kuidas nende poiste vanemad ja sugulased, kes eksamineerisid sissepääsuks, käisid koolidirektori kantseleis rääkimas. Mis nad seal käisid? Aga Uhtalt tulnud poisi jaoks polnud mingisugust eestkostet. Ja siis polnud ka kool, kuhu temale soovitati minna õppima, reaalkool, temale sobi, temal polnud ju kalduvust ega huvi tehnika vastu. (Reaalkool oli eelkooliks kõrgematesse tehnika õppeasutustesse). Kuid polnud minul ka mingit huvi talumajapidamise ja üldse majanduse vastu. Minul polnud tegelikult eluks vajalikke kalduvusi: mina tunnetasin ilu looduses ja kirjanduses, minul oli võime kujutleda ja

mõtelda. Minule oli hakanud külge kasvama eriline iseloomujoon, et ma tundsin tuska ja rahutust vaadeldes loodust, rohelist metsa, tähist taevast, lausvett. Mulle tekkis valdav soov saada targaks inimeseks - kirjandus, teadmised - ainult need olid mu meelest suured ja tähtsad asjad. Mind huvitas asjade olemus. Kuigi ma palusin vahel Jumalat ja mul polnud midagi selle vastu, et Jumal on kõik loonud. Keegi polnud viinud mind tarkusele, et kõigi asjade olemus on Jumalas. Ma ei osanud looduse ilu ja tundmist ühendada usuga Jumalasse.

Ja nõnda jäi Uhtale Uhta vanaisa arvatavaks järeltulijaks poiss, kes ei osanud ega tahtnud vanaisa saavutusi väärilt hinnata. Need näisid talle ennemini takistusena ja tülina ja teda pahandas, kui mõni külaline teda nimetas „õnnelapseks“. (Eriti tarvitas seda nimetust Haapsalu tädi mees Mart Tamverk). Tema ostis mõningaid õpikuid ja püüdis neid ka vähesel vabal ajal lugeda. Varsti puutusin kokku raamatuga, mis käsitles kehakultuuri. Ajakauguselt tagasi vaadates paistab, et juba õpetaja Evald juhtis tähelepanu sellistele raamatutele. Meeles pidades teiste inimeste väljendusi oma välise kohta, hakkasin tegema kehalisi harjutusi, et saada tugevamaks ja ilusamaks. Ja sellel oli ka omajagu head mõju, et suutsin kehalist tööd teha. Õppisin hästi niitma ja hõlmadruga kündma (harksaed jäid tarvitusest ära), võtsin loogu ja äestasin ja tegin üht ja teist, mida kästi. Kuid seda kõike tegin masinlikult, kusjuures mõtted viibisid mujal ja olin selle tõttu veidi kärsitu.

See oli aastal 1914. Meie isa oli Haimre valla „talitaja“ (Haimre valla omavalitsuse esimees) ja igal nädalal ta veetis üks või kaks päeva Haimre vallamajas kas osaliselt või täiesti.

See algas nõnda. Mujal, kodumaa ja välismaa kodudes võis see alata nii või teisiti, aga Uhtal algas nõnda. Ühel ilusal juulikuul päeval niitsime, mina, sulane Jaan ja teenijatüdruk Mai õrna soorohtu. Isa oli jälle läinud vallamajja, kõik tundus nii igavene ja ühetaoline. Samuti tundus õhk niitjatele lämmitavalt soojana ja pani higistama. Karjamaalt valgus okaspuude lõhna ja tüütas mõte, et seal puude all on nii meeldivalt jahe. Kui hea oleks istuda vilusse... Ja siis tuli isa vikat käes, aga ta istus kännule. „Sõda on lahti läinud“, ütles ta viimaks. Noh, siis oli asja puhata, kogunesime isa ümber seda uudist kuulama. „Võetakse mehi ja hobuseid sõjaväkke“, jätkas isa. Ja sellega ühenduses oli uus sõna „mobilisatsioon“, mis oli esialgu kõigil tülikas välja öelda. Nõnda see algas, ärevate sõnumite, võõraste seni tundmatute nimede, keisri käskude ja sõjajuttude aeg, mis aastakümnete jooksul viimaks viis meie vanemad Siberisse surema ja mis veel kõik samuti mu endaga ja teistega. „Ristirahva Pühapäeva Lehes“, mille kirikulised iga pühapäeval kirikust tõid, algas uus lugemise osa „Sõjasõnumite“ pealkirja all, mida sulane Jaan pühapäeva pärastlõunati ka teistele ette luges.

Ei taha lasta mööda juhust, et selle kristliku nädalalehe ajakirja õilsat mõju õieti hinnata. Ma mõistsin seda alles siis, kui ma esimest korda ilmalikku ajalehte lugesin ja panin tähele erakondade riidu ja salvavaid sõnu. „Pühapäeva Leht“ selle vastu oma rahulikkusega, vabandava kõneviisiga, usulikkusega oli osa sellest kodust ja õhkkonnast, milles üles kasvasime. Esiteks tema lühike jutlus, siis Pühakirja seletav või populaarteaduslik artikkel, siis „Omalt Maalt“, „Maailma riikidest“... püüdsid lepitada kõiki vastuolusid ja mõjusid rahustavalt, pehme valgusega kui Jeesus Kristus. Maailm ja Jeesus Kristus on kaks vastast väge, aga „Ristirahva Pühapäeva Leht“ oli Kristuse poolel. Ja igal pühapäeval pärast lõunat olid Uhta inimesed lugemiste mõju all, eriti sulane Jaan ja mina, mida „Pühapäeva Leht“ jälle tõi.

On veel meeles, et sõja tähe all olev 1914. aasta sügis oli põuane ja Uhta kaev läks kuivaks. Isa palkas mehe, et kaevu käsitsi sügavamaks puurida, aga see ei andnud tagajärgi. Paremad hobused olid riigile antud, siis isa tõi Vigalast onu käest noore „linalakaga“ mära ja sellega vedasime „Puusepa“ heinamaal olevast allikast vett. Allikat ümbritsesid osalt suured pajupõõsad. Kui allika selgel veel hakkasid ujuma kollased lehed, siis oli see minu meelest väga ilus.